

SALUR KAZAN TUTSAK OLUP OĞLU URUZ ÇIKARDIĞI BOY'UN TARİHİ

Dursun Can EYÜBOĞLU¹

Geliş: 04.11.2022 / Kabul: 19.06.2023

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki on birinci boy Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'dur. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yıllarında Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin güney bölgesine göç ederek burada yayılan ve Mezopotamya'da hakimiyet kuran Kutlar ve Kuzlar/Kaslar/Kazlar tarihteki en eski Türk toplulukları arasında yer almaktadırlar. Guz ile Oğuz adı aynı kökten gelmektedir. Guz/Kuz/Kaz adının ve hatıralarının tarihi süreç içerisinde İskitler/Sakalar ve Oğuzlarda, çeşitli Türk topluluklarında devam ettiği görülmektedir. Dede Korkut'taki Kazan, Oğuzların efsanevi hükümdarı Oğuz Han'dır. Dede Korkut'taki Kazan adı Kaz Han demektir ve "Kazların Hanı" anlamındadır. Oğuz Han, yani en eski söylenişle Guz/Kuz Han adı ise "Oğuzların Hanı", yani en eski söylenişle "Guzların/Kuzların Hanı" demektir. Kazlar ile Kuzlar aynı topluluktur. Kaz Han (Kazan) ile Kuz Han (Oğuz Han) aynı adın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Diğer Dede Korkut boyları ile çelişen ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile ortak kökleri olan Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Kazan, Milattan Önceki dönemlere uzanan alt tabakadaki Kazan tipi ile ilgilidir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un Salır Gazanın Kamalmakı adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, ayrıca diğer rivayet ve destanlar ile benzerlikleri, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un en üst tabakası

¹ Araştırmacı Yazar, Şair, Türkiye-İstanbul, dursuncaneyuboglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4163-0976.

sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu alışmada Dede Korkut'taki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un tarihi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Uruz, Tarih.

THE HISTORY OF SALUR KAZAN TUTSAK OLUP OGLU URUZ CIKARDIGI BOY

Abstract

The eleventh epic in the Book of Dede Korkut is Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy. There are many historical-epic-legendary-mythological layers in Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy, the oldest of which dates back to the depths of history. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. Kuts and Kuzs/Kases/Kazs, who migrated from Central Asia to the southern region of the Caspian Sea in B.C. 2500 and B.C. 1700 and spread here and dominated Mesopotamia, are among the oldest Turkish communities in history. The names Guz and Oguz come from the same root. It is seen that the name and memories of Guz/Kuz/Kaz continued in various Turkish communities in the Scythians/Saka and Oghuzs throughout the historical process. Kazan in Dede Korkut is the legendary ruler of the Oghuzs, Oguz Han. The name Kazan in Dede Korkut means Kaz Han and it menas "Kazs Khan". Oguz Han, that is, Guz/Kuz Han with oldest pronunciation, means "Kuzs Khan" with its oldest pronunciation. Kazs and Kuzs are the same group. Kaz Han (Kazan) and Kuz Han (Oguz Han) are two different variants of the same name that have been differentiated in the historical process. Contrasting with other Dede Korkut epics and having common roots with Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy is related to the Kazan type in the lower layer dating back to B.C. It is understood that the Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy had a lower layer dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. A lower layer of Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy is related to the Gokturk-Turgesh period. A lower layer of Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called Salir Gazanin Kamalmaki of the Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy, many place names mentioned in the epic, as well as similarities with other rumors and epics, date back to before the 10th-11th centuries, when Oghuzs were in Central Asia. The top layer of Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy is related to the later periods. In this study, the history of Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Uruz, History.

Giriş

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından ise *Oğuzname* denilmiştir (Ergin, 1989: 30). Bugün Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genel olarak Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dresden nüshasının kapağında, ortada yukarıya doğru isim yerinde “*Kitab-i Dedem Korkut ala lisan-i taife-i Oğuzan*” yazmaktadır. Metnin başladığı yaprağın 2. sayfasında asıl metin başlamaktadır. Her sayfada düzgün bir nesihle 13 satır bulunmaktadır. Yalnız ilk, yani 2. sayfada ilk satırın yerine besmele yazıldığı için, 12 satır vardır. Sayfaların çevresi tek çizgi ile çerçevelenmiştir. Metnin içinde gelişi güzel olarak kullanılmış iri noktalar vardır. Hikayelerin başlıkları ile *soylama*, *soylamış* gibi bazı sözcükler, bazı adlar ve girişteki bazı cümleler kalın yazıyla yazılmıştır. Kitap 304. sayfada son bulmaktadır. Eserin nazım parçaları belirli bir şekilde yazılmamış ve bütün metin sayfalara nesir gibi doldurulmuştur. Hikaye başlıkları için de başlık yapılmamıştır. Dresden nüshası bir giriş ile 12 hikayeyi içermektedir (Ergin, 1989: 9-14). Vatikan nüshası, başka bir risale ile birlikte aynı ciltte bulunmaktadır. Bu cildin 2.-58. yapraklar arasında bulunan ilk risalesi “*Hikayet-i latife-i ucube ve mahcube-i zarife*” adlı eserdir. Dede Korkut nüshası ise bundan sonra başlamakta ve 58b ile 106. yaprak arasında bulunmaktadır. 20,5 X 15,2 boyutlarında olan Vatikan nüshası baştan başa harekeli bir nesih ile yazılmış olup her sayfada 13 satır vardır. Vatikan nüshasının başlığı “*Hikayet-i Oğuzname-i Kazan Beg ve gayri*” adını taşımaktadır. Bu nüsha da hep nesir şeklinde yazılmış olmakla beraber bazı yerlerde manzum parçaların mısra bitimlerinde biraz açıklık bırakılmıştır. 97.-98. sayfaları içine alan sondan bir önceki yaprak kopmuştur. Nüshanın sonu 99. sayfada son bulmaktadır. Vatikan nüshasında altı hikaye yer almaktadır (Ergin, 1989: 65-66).

2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunarak bilim dünyasına duyurulmuştur (Ekici, 2019: 9-14). Türkmen Sahra/Günbed el yazması 31 yapaktır. Her sayfada genellikle on dört satır yer almaktadır. Yazıda hiçbir soylamaya veya sonda yer alan anlatmaya başlık konulmamıştır. Metinde, yazan kişi ve yazılış tarihi hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, ilk sayfadan 48. sayfaya kadar farklı konularda yazılmış 23 soylama yer almaktadır. 48. sayfanın 7. satırından 61. sayfaya kadar, Metin Ekici'nin adlandırmasıyla *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi* anlatması yer almaktadır. Metnin son

kısmında ise “*Hacilu'ya Allah rahmet eylesin*” Şeklinde bir dua yer almaktadır (Ekici, 2019: 20-22).

Dede Korkut Kitabı'ndaki on birinci boy Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'dur. Bu alışmamızda Dede Korkut'taki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un tarihini inceleyeceğiz.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un Tarihi

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *st Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, 3) *Göktürk-Trđiř Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 6) *st Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

1) Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

Asurolog-Sümerolog Benno Landsberger'e göre, Sümerce dünya dillerinin veya dil gruplarının hemen herbiri ile karşılaştırılmış olup, bu denemelerin en ciddiisi ise Türkçe ile olan mukayesedir. Kompleksiv hususiyet, zencirleme ibare teşkili, Sümerce ile Türkçeyi, Asya evresinin daha başka dillerini de eklemek zorunda olduğumuz büyük bir dil grubuna bağlamaktadır (Landsberger, 1943: 95). Benno Landsberger'in bu görüşleri oldukça değerlidir. Benno Landsberger'in Sümerolog Muazzez İlmiye ığ ve Hititolog Sedat Alp'e de dersler-eğitimler verdiğinin bilindiğini de hatırlatalım. Asurolog-Sümerolog Samuel Noah Kramer'e göre, Sümer ülkesinde ilk yerleşim yerlerinin kurulduğu M.. 4500 yıllarından Sümerlerin bir halk olarak varlığının sona erdiği M.. 1750'ye kadar olan zaman yaklaşık olarak üç bin yıla yakın bir süredir. Sümerlerin asıl yurtlarının neresi olduğu kesinlikten epey uzak olmakla birlikte, Enmerkar ve Lugalbanda çevresinde dönen bir kahramanlık öyküleri toplamına bakılırsa, görünüşe göre erken dönem Sümer hükümdarları, olasılıkla Hazar Denizi yakınında bir yerlerde bulunan Aratta adlı bir kent devletiyle olağandışı ölçüde yakın ve sıcak bir ilişki içinde olmuştur. Sümer dili eklemeli bir dil olup, belli bir ölçüde Ural-Altay dillerini anımsatmaktadır. Bu olgu ise Aratta'yla aynı genel alana işaret ediyor olabilir (Kramer, 2002: 52, 64).

Ekrem Memiş'e göre, M.Ö. 3500'lerde Güney Mezopotamya'ya gelerek burada köy kültürünü kent kültürüne dönüştüren Sümerlerin Orta Asya kökenli olduklarına artık şüphe kalmamıştır. Sümerler, Filolojik açıdan da Türkçe ile akraba bir dil konuşuyorlardı. Sümerler Türk bir kavimdi. Mevcut bulgular, gerek filolojik, gerek antropolojik ve gerekse teolojik açıdan Sümerlerin Orta Asyalı Türklerden olduğuna şüphe yoktur. Sümerlerden kalan yazılı tabletler üzerinde yapılan filolojik incelemeler, bu kavmin dilinin, Türkçe gibi Ural-Altay dil grubuna mensup olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, iskelet kalıntıları ve araştırmalar, Sümerlerin yuvarlak kafalı (brekisefal) bir kavim olduğunu ortaya çıkarmıştır ki, o dönemden kalan arkeolojik eserler üzerindeki tasvirler de bunu görmek mümkündür (Memiş, 2002: 435-450).

İlhami Durmuş'a göre, Sumerliler Mezopotamya'nın yerli halkı olmayıp, buraya M.Ö. 3500 yılları civarında dışarıdan gelmişlerdir. Sumerlilerin Mezopotamya'ya nereden geldikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu konuda bilim adamları tarafından birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler arasında en önde gelen görüş, Sumerlilerin Mezopotamya'ya Orta Asya'daki Aral Gölü çevresinden geldikleridir. Bu görüşteki araştırmacılar, Sumerliler'in eski Türk topluluklarından biri veya Türklerle akraba bir kavim olduğunu düşünmektedirler. Sumerlilerin dilleri de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü, Sumerce yapı bakımından Türkçe'nin de dahil olduğu *eklemeli* veya *bitişken* diller grubundadır. Çok sayıda Sumerce ve Türkçe kelimenin aynılığı ortaya konulmuştur. Arkeolojik ve antropolojik belgeler de Sumerlilerin kimliğinin belirlenmesine katkı sağlayarak onların Türklüklerini desteklemektedir *Sumerliler, Subarlular, Kutlar, Kaslar, Elamlılar, Hurriler, Urartuların* aynı kökten gelen kavimler oldukları artık bilim çevrelerinde kabul görmektedir. Onlara ait belgeler de dillerinin tıpkı Sumer dili gibi bitişken ve eklemeli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Hatta dillerine ait kelimeler Türkçe kelimelerle karşılaştırılabilmektedir. Sumerce belgelerde geçen Aral, Kafkas vb. tabirler de onların kuzeyden güneye geldiklerine işaret etmektedir. Hem arkeolojik veriler hem de yazılı kaynaklardaki bilgiler açık bir şekilde Sumerlilerin Türklerle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Durmuş, 2018: 177, 185-187). İlhami Durmuş'un bu görüşleri oldukça değerlidir ve *Sümerlerin, Kutların, Kasların* eski Türklerle olan bağımlı yansıtmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurmuş ve bu fakülteye batının ünlü Sümerologu Benno Landsberger'i öğretim üyesi olarak yerleştirmişti. Benno Landsberger, 1937'de toplanan Atatürk'ün de bulunduğu Tarih Kurultayı'nda, M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'da egemenlik kurmuş olan *Gut*

(ya da Kut) kavminin Türk asıllı olabileceğini açıklamıştı (Tarih Kongresi Zabıtları, 1937: 105-106'dan aktaran Hatiboğlu, 1979: 30). Benno Landsberger, İkinci Türk Tarih Kongresi'nde "*Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri*" adlı bildirisini sunmuştur. Benno Landsberger'e göre, M.Ö. 2500'den sonra Sami olan Akadlıları yenerek Sumerliliğin 300 yıldan fazla yeniden bir gelişme devrine ulaşmasını sağlayan *Kut*'lar, tarihte Türklerle en yakın bir surette ilişkisi olan, hatta belki de aynılık gösteren kabile budur. *Kut* dilinden ele yalnız kral adları geçmiştir. *Kut*'lar M.Ö. 2500'den sonra Akkad'ın Sami krallarını düşürmüşler ve 125 yıl Mezopotamya'ya hükmetmişlerdir. *Kut*'ların kral adları şunlardır: Çağdaş kaynaklardan aktarılarak gelen adlar: 1) Yarlagan, 2) Tirigan, 3) şarlak ya da Çarлак, 4) Lasirap ya da Laşirap; Takriben M.Ö. 2000'de yazılmış Kral listelerinde aktarılan adlar şunlardır: 1) Elulumeş, 2) İnimabakaş, 3) Nikillakap, 4) Warlagaba, bir diğer şekli Yarlagab (Balkan, 1990: 7-9, 12).

Vecihe Hatiboğlu'na göre, Güney Mezopotamya'daki Sümer uygarlığını, daha yukarılarda, Kuzey Mezopotamya'ya doğru yayılarak sürdüröen, yaşatanlar *Gud*'lar, daha sonra da *Kas*'lardır. *Kas*'lardan çiviyazılı tabletler kalmıştır. *Gud*'ların, özellikle *Kas*'ların dillerinin Türkçe oluşunun açıklanmasıyla, Sümerce sorunu da bütünüyle aydınlığa kavuşmuştur (Hatiboğlu, 1979: 29). Kemal Balkan'ın aktardığına göre, Bedrich Hrozny'e göre, *Kut*'lar, *Lullubi* ve *Kasit* halkları ile de akrabaydılar. Bedrich Hrozny'nin çizdiği bir haritada, *Kut* halkı prehistorik çağda Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Oxus (Amu Derya) ırmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan'da oturuyorlardı (Hrozny, 1947: 8-9, 88-89, 115'ten aktaran Balkan, 1990: 18). Bedrich Hrozny'nin *Kut*'ların anayurtları konusundaki görüşüne katılan Kemal Balkan'a göre, *Kut* halkının konuştuğu dile ile Eski Türkçe arasında saptanan bilimsel yakınlık bu görüşü desteklemektedir. Kemal Balkan'a göre, daha sonra, M.Ö. 2500-2400 yıllarında, Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler, ve sonraları güneybatıya göç etmişler, Zagros dağlık bölgesinde, bu yerin kuzeydoğusuna yerleşmişlerdir (Balkan, 1990: 18). İlhami Durmuş'a göre, *Kutlar* Türklerle bağlantılı görölen kavimlerden birisidir. *Kutlar* başlangıçta, prehistorik çağda Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Ögüz Irmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan'da yaşıyorlardı. Daha sonra M.Ö. 2500-M.Ö. 2400 yıllarında Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler, sonra da güneybatıya göç etmişler, böylece Zagros dağlık bölgesi çevresine yerleşmişlerdir. *Kutlar*'ın Türklerle en yakın bağlantısı olan, hatta onlarla ayniyet gösteren kavim oldukları ortaya konmuştur (Durmuş, 2018: 187).

Kut hanedanının adı olan *Gud/Gut/Kut*'u daha yakından inceleyelim: Sümerce *Kud* sözcüğü “*kut, güç, baht, devlet*” anlamına gelmektedir (Durmuş, 2018: 184). *Kut* sözcüğü, genellikle “*servet*”, “*şans*” diye tercüme edilmektedir. Bazı metinlerde *kut*, aynı zamanda yarlık (tanrısal buyruk) ve şans (ülüg) ile birlikte çağrılmakta, başka metinlerde ise onunla birlikte Tengrinin gücü (küç) de belirtilmektedir. *Kut* sözcüğü oldukça eskidir. Hiung-nuların (Hunlar) unvanında *tcheng-li kutu chan-yu* (*Tengri kutu Chanyu*) biçiminde geçer. Uygur beyi de, *iduk kut* sıfatını taşırdı (Roux, 2011: 90-92). *Kut*, Türk halklarının geleneksel görüşlerinde “*hayat gücü, ruh, can, hayat verici, başlangıç, bereket, bolluk, uğur, saadet, mutluluk*” anlamına gelmektedir (Beydili, 2005: 359). Sümerce ile Türkçe *Kut* sözcüğünün aradan geçen uzun süreye rağmen dün olduğu gibi bugün de aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Vecihe Hatiboğlu, *Oğuz* sözcüğünü incelemiş, Farsların ve Arapların eski çağlardan beri, düzenli biçimde, *Oğuz*'lara *Guz* demelerine dikkat ederek bunun nedenlerini araştırmış, *Oğuz* adının aslının *Guz* olabileceğini düşünmüş, geriye gide gide M.Ö. 1700 yıllarında Mezopotamya'da 560 yıl egemenlik kurmuş *Kas*'lara ulaşmış, 1978 yılı 11 Mart'ında Cumhuriyet gazetesinde ve 26 Eylül'de de Milliyet gazetesindeki yazılarında bu görüşlerini; *Kas*'ların *Guz*'lar olduğu, Oğuz Türkleri sayılması gerektiği, Oğuz sözcüğünün *Guz* biçiminden geldiğini açıklayarak yayımlamıştır (Hatiboğlu, 1979: 31). Vecihe Hatiboğlu'na göre, *Gut*'lar (*Kut*'lar), daha doğrusu *Gud*'lar, Kuzey Asya'dan göçmüş olan, ancak Subarlardan başka bir adla anılan başka bir Türk boyu olan *Guz*'lardır. *Guz*'lar çok yakın soydaşları olan Sümer tabanına kolaylıkla yerleşmişler, yoğun Sami toplulukları içinde ve üstünde, ancak 125 yıl egemenlik kurabilmişlerdir. M.Ö. 2285 yılında ya da Benno Landsberger'in belirttiği gibi M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'da egemenlik kuran bu kavmin *Gut* ya da *Kut* biçiminde kullanılan adının, kendilerinden 500-700 yıl sonra, yörede yaşayan *Guz* ya da *Kas* kavmiyle bağlantısı kolaylıkla açıklanabilir. Bütün kaynaklar, *Gud* dili ile *Guz* (*Kas*) dili arasındaki yapı benzerliğinde birleşmektedir. Her iki dil de Sami dil yapısında olmayıp, her iki dil de bitişken dillerdir. *Gud*'lar kavmi bu yörelerde yaşamlarını sürdürürken, kendilerinden yaklaşık beş yüz yıl sonra gelen *Guz*'larla (*Kas*'larla) yakından ilgilidiler, kısaca aynı kavimdiler demek doğru olur. M.Ö. 3500 yıllarında Sümerler, M.Ö. 2500 yıllarında *Gud*'lar (*Kut*'lar), M.Ö. 1700 yıllarında *Kas*'lar (*Guz*'lar) bölgede egemenlik kurmuşlardır. Türkler, Mezopotamya'da, Sümer ülkesinden başlayarak, yüzyıllar boyunca yaşamışlar, fırsat buldukça Sami kavimlere hükmetmişler, önce Sümer *Gudea* krallığını, sonra *Gud* (*Kut*) krallığını, sonra da *Guz* (*Kas*) krallığını kurmuşlardır. Son iki krallığın

hakimiyeti toplam yedi yüzyıl srmstr. Batı İnan'da, Mezopotamya'da, Srye'de *Kas*'lar aralıksız varlıklarını sürdürmüşlerdir (Hatiboğlu, 1979: 32-33). *Kas* Hanedanı kral adları Őunlardır: GandaŐ, Agum, KaŐtiliaŐ, AbirattaŐ, TazzigurumaŐ, BurnaburiaŐ, UlamburiaŐ, KaraindaŐ, KadaŐman, KarahardaŐ, Kudur, Adad, Marduk, Zababa, Kurigalzu, NazibugaŐ (Hatiboğlu, 1979: 34-36).

B. E. Budagov'a göre, *Kaz* (*Kas*) etnonimi ile bağlı etnonimler; Kaspi, Kazak, Kazar (Hezer), Kazbek (Kaz dağı), Kapkaz (Kaz keidi) toponimleri eski *Kaz/Kas* tayfasının adı ile ilgilidir (Budagov, 1994: 98). Orazak İsmagulov'a göre, kavim adı *Kazak*, genellikle *kazak* (*beyaz kaz*) veya *kaz sak* (*gerçek Saka*) sözcüklerini çađrıŐtırmaktadır (İsmagulov, 2007: 36). İlhami Durmuş'a göre, M.Ö. 2. bin yılın baŐlarından itibaren çeşitli yollardan n Asya medeniyet sahalarna girmeye başlayan kavimlerden biri de *Kaslar*'dır. *Kaslar* da kendilerinden önceki akrabaları gibi Asya ierlerinden gcederek buraya gelen kavimlendendir (Durmuş, 2018: 189). *Kaslar* Mezopotamya'nın güneyine de yayılmış olmakla birlikte, asıl ana kütleleri kuzeydeki dağlık bölgede kalmıŐlardır. *Kaslar* M.Ö. 1. binin ilk yarısında da Zagros Dağları merkez olmak üzere varlıklarını sürdürmüşlerdir. *Kasların* Yukarı Zab ve Dicle nehirleri arasına da yayılmış oldukları bilinmektedir (Balkan, 1948: 723, 739, 756'dan aktaran Durmuş, 2018: 189). İlhami Durmuş'a göre, Türkçe ile *Kas* dili arasında da bağlantılar vardır. Türklerle *Kasların* aynı soydan geldikleri de ortaya konulabilmektedir. Adları günümüze kadar ulaşmış *Kas* hükümdarlarının adlarının Trkeliğine dikkat çekilmektedir. Hatta *Kas* hükümdarlarının bazılarının adları *Gök-Türk Yazıtları*'ndaki adlarla rahatlıkla karŐılaŐtırılabilmekte ve bu isimlerin Trkeliği doğrudan ispatlanabilmektedir (Durmuş, 2018: 189).

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre; Afrasiyab'ın kızının adı *Kaz*'dı. *Kaz*, *Kazvin* kentinin kurucusuydu, *Kaz oynu* ise *Kaz*'ın oyun alanıydı, kız orada yaşar ve oyun oynardı. Bu nedenle Türkler, *Kazvin*'i Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul ederdi (Kaşgarlı Mahmûd, 2005: 419). Burada geçen coğrafya Orta Asya'dan göç eden *Kasların* coğrafyasıdır. Yani Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan *Kaslar/Kazlar*, Hazar Denizi'nin güney bölgesine gelerek zamanla burada yayılmıŐlardır. Günümüzde İnan'daki tarihi Kazvin kenti Hazar Denizi'nin güneyinde yer almaktadır.

Vecihe Hatiboğlu'na göre, Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ında *Oğuz* adı *Uguz* biçimiyle de geçmektedir. *Oğuz* sözcüğünün dört biçimiyle kaynaklarda kullanılması dikkat çekicidir: *Guz*, *Uguz*, *Oğuz*, *Uz*. Dil verilerine, gramere ve tarih kaynaklarının kanıtlarına göre bu biçimlerin aslına en uygun olanı Arapların

belirttiği *Guz* sözcüğüdür (Hatiboğlu, 1979: 42). Vecihe Hatiboğlu'na göre, M.Ö. 1700 yıllarında *Guz*'lar Akad'ları devirerek, Babil'de III. Babil hanedanını kurmuşlardır. Akad'lar *Guz*'lara *Kas*'lar ya da *Kaşu*'lar diyorlardı. Bu bakımdan *Guz* sözcüğünden çok *Kas* sözcüğü yerleşmişti. Ancak Araplar ve Farslar daha sonra *Guz* sözcüğünü *Oğuz* sözcüğü karşılığı olarak günümüze kadar kullanmışlardır (Hatiboğlu, 1979: 52).

Tarihi bilgiler de *Guz* ile *Oğuz* adının aynı olduğunu desteklemektedir: Oğuzlar; Rus yıllıklarında *Tork*, *Torki*, *Turki*, *Toruku* (Türk), nadiren *Torkmen* (Türkmen); Bizans kaynaklarında *Uz*, Arap kaynaklarında *Guz* adıyla anılmışlardır (Uydu Yücel, 2015: 385). Örneğin; İdrisi'nin *Kitap Rucar* adlı eserine göre 10. yüzyılda Oğuzlar iki siyasi merkezde yoğunlaşmışlardır: *Eski Guzeli* ve *Yeni Guzeli* (Agacanov, 2015: 198-199). *Guz/Kuz/Kaz* adlarının Oğuzlarla/Türklerle ilgili olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Antik dönemde kendi bölgelerinin (Doğu Avrupa) tarihini bilen ve *İskitler*'i tanıyan batılı yazarların Orta Asya-Avrasya coğrafyasından sonradan gelenleri de *İskit* diye adlandırdıkları gibi, kendi bölgelerinin (Mezopotamya) tarihini bilen ve *Kutlar*'ı/*Kaslar*'ı tanıyan Arap-Fars coğrafyacıları/tarihçilerinin de Orta Asya-Avrasya coğrafyasındaki Oğuzlar'ı/Türkler'i *Guz/Kuz* diye adlandırdıkları anlaşılmaktadır.

Sonraki dönemlerde de Mezopotamya bölgesine Türk göçleri olmuştur: Ortadoğu'da Türk askeri nüfusunun çok artması sonucunda Abbasi halifesi Mutasım (796-842) tarafından *Samerra* kenti kurulmuştur. Zamanla bu Türkler nüfuzlarını daha da arttırarak devletin kontrolünü ellerine almışlardır. Bu askeri Türk nüfuzu Selçuklular'ın gelişine kadar devam etmiştir (Şeşen, 2017: 18).

Guzlar/Kuzlar/Kazlar, Mezopotamya'ya dışarıdan, büyük olasılıkla, tarihte birçok kez görüldüğü gibi, Orta Asya içlerinden gelmişlerdir. Bu topluluğun önemli bir kısmının anayurt Orta Asya-Avrasya bölgesinde kaldığı, bir kısmının ise Mezopotamya bölgesine göç ederek buradaki yazılı kaynaklara yansydıkları düşünülebilir. Mezopotamya'da dışarıdan, büyük olasılıkla Orta Asya-Avrasya coğrafyasından gelerek Mezopotamya'da egemenlik kurarak Sümer mirasını sürdüren, M.Ö. 2500'lü yıllarda bölgede egemenlik kuran *Gud'lar/Kut'lar* ile M.Ö. 1700 yıllarında bölgede egemenlik kuran *Guz'lar/Kas'lar* ve onların anayurt Orta Asya-Avrasya coğrafyasında kalan önemli bölümü, büyük olasılıkla, *İskit/Sakalar*ın ve onların torunları olan *Oğuzlar*ın atalarıdır. *Guz/Kuz/Kaz* adının ve hatıralarının tarihi süreç içerisinde *İskitler/Sakalar* ve *Oğuzlarda*, çeşitli *Türk* topluluklarında devam ettiği görülmektedir.

Tarihin erken devirlerinde *Guz/Kuz/Kaz* kavim adının Türklerle ilişkilendirilmesi sonraki dönemlerde de devam etmiştir: Asur kaynaklarında İskitler'in adı ilk kez Mısır fatihi olan Asur imparatoru Asarhaddon (M.Ö. 680-M.Ö. 668)'un devrine ait belgede geçmektedir. Bu belgede, *Gimirrai*'lerden ve *Aşguzai*'lerden bahsedilmiştir. Çivi yazılı metinlerde geçen bu kavimlerden *Gimirrai*'lerin Kimmerler ve *Aşguzai*'lerin de İskitler olduğu kabul edilmektedir. (Durmuş, 2017: 43). İskit-Sakalar'ın adı, Fars kaynaklarında *Saka*, Yunan kaynaklarında *Skit(ai)*, Asur kaynaklarında *Askuz(ai)/İskuz(ai)*, Urartu kaynaklarında *İşkigulu* olarak geçmektedir (Ercilasun, 2004: 43). Asur kaynaklarında geçen *Askuz/İskuz* adı *Oğuz* adının en eski biçimi olmalıdır. Bu isimlerde bulunan *Kuz*, *Oğuz* (*Guz*); *As*, *Tas/Taş* (*Dış*); *İs*, *İç* anlamında olabilir. Bu durumda, *Askuz* (*Taş/Dış Kuz/Oğuz*), *İskuz* (*İç Kuz/Oğuz*) birçok Türk topluluklarında ve Dede Korkut'ta görülen iç-dış şeklindeki ikili yapılanmanın bir yansıması olabilir. Bu ikili yapılanma tarihi süreç içerisinde en büyüğünden en küçüğüne kadar birçok Türk boyunda ve onun alt dallarındaki kollarında da görülmektedir.

Guz/Kuz/Kaz adının çok eski bir kökten geldiği, bu eski Türk topluluğunun bir kısmının, Anadolu-Azerbaycan-Mezopotamya bölgesine göç edenlerin adlarının ve hatıralarının bu bölgedeki tarihi kaynaklara yansıdığı, bu eski Türk topluluğunun anayurt Orta Asya-Avrasya'da kalanlarının adlarının ve hatıralarının, ortak hafızalarında, sözlü kültürlerinde, başta Dede Korkut olmak üzere Türklerin binlerce yıllık yaşamlarını yansıtan ortak hafızalarında korunduğu anlaşılmaktadır. Türklerde, Türk sözlü kültüründe ve bunun bir yansıması olarak Dede Korkut'ta eskiden gelen *Kaz* (*Kaz*, *Kazılık*, *Kazar*, *Kazak*, *Kazan*) unsuru bulunmaktadır. Tarihin derinliklerinden gelen bu *Kaz* unsuru yukarıda belirttiğimiz Türk tarihinin eski devirlerinin bir kalıntısıdır.

Şimdi diğer bazı tespitlerimize yer verelim:

Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve “*Kazların Hanı*” anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür:

Bahaeddin Ögel'e göre, Türklerin, *hükümdar* karşılığı olarak kullandıkları en eski unvan *Kan* (*Han*) olmalıdır. *Kağan* unvanı, Gök-Türklerden önce Avar hükümdarlarının kullandıkları bir unvandı. 552 yılında Avar Devleti'ni yıkarak onların miraslarına konan Gök-Türkler, Avarların hükümdarlık unvanlarını da almışlardı. Gök-Türk hükümdarlarının resmi unvanları *Kağan* olsa da, *Eski Türk Yazıtları*'nda, *Kağan* yerine sık sık *Han* unvanı da kullanılmıştır. *Tonyukuk Yazıtı*'nda *Han* unvanı daha çok görülmektedir. Bu yazıtta İl-Teriş *Kağan*'a da çoğu

zaman *Kan*, yani *Han* denmiştir (Ögel, 1971: 62-63). Yani *Kan (Han)* unvanı Türklerin eski dönemlerden beri kullandıkları bir unvandır.

Mireli Seyidov, 5.-6. yüzyıllara ait Ermenice bir kaynakta Gor ve Gazan adlı iki devletli ve büyük ordulu kardeşin adının geçtiğini belirtmiş; Gor ile Kazan'ın ulu babası Bulca Han'ın oğlu Dib Bakuy'un oğlu Gor/Gur Han arasında benzerlik kurmuş; bu bilgileri ise efsanevi-mitolojik bir şahsiyetin tarihileşmesi olarak yorumlamıştır (Seyidov, 1989: 124'ten aktaran Duymaz, 1997: 35). G. Geybullayev, Dede Korkut'taki Kazan Han'ın 5. yüzyılda Albanya'ya gelen Kazan adlı bir el beyinin olabileceğini ileri sürmüştür (Geybullayev, 1994: 181'den aktaran İslamzade, 2011: 118). Mireli Seyidov'un ve sonrasında G. Geybullayev'in bu tespitleri oldukça değerlidir. Çünkü buradaki Gazan, Dede Korkut'taki Kazan tipinin tarihi alt tabakası ile ilgilidir. Eski tarihi kaynaklara doğru gidildikçe *Salur Kazan* adının yerini *Kazan* adı almaktadır. Bu durum, önce *Kazan* adının, sonra da *Salur Kazan* adının ortaya çıkmış olmasının bir yansımasıdır. Buradaki *Gor* adı da aynı zamanda *Köroğlu Destanı*'nın tarihi alt yapısı ile ilgilidir. *Gor* ve *Gazan* iki kardeşdir ki, *Köroğlu* ve *Kazan* karakterlerinin tarihi alt katmanları arasındaki bu yakınlık, iki büyük Türk destanı olan *Dede Korkut Boyları* ile *Köroğlu Kolları*'nın kardeşliğine ve ortak tarihi köklerine de işaret etmektedir. Bu bölgede *Kor* ve *Kazan* adlarının tarihi alt yapısı, tarihin derinliklerinden gelen en alt tabakadan sonra, İskitler/Sakalar ve sonrasında Avrupa Hunları, Ogurlar/Bulgarlar, Hazarlar, Batı Gök-Türkleri ile ilgilidir. 5.-6. yüzyıla ait Ermenice bir kaynakta Gazan adının geçmesi akla uygundur.

Dede Korkut'taki *Kazan*, Oguzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dır:

Öncelikle *Kuz/Oguz* ile *Kur/Ogur* ayrımı hakkında bazı bilgiler verelim: Zeki Velidi Togan'a göre, Ogurların ihtimal Hunlarla birlikte, ihtimal daha önce Doğu Avrupa'ya gelenlerinin bir kısmı adlarına bakılırsa, *z* yerine *r* telaffuz eden bir kavim olarak görülmektedirler. Bunların *Kutrigur*, *Otrigur* gibi kabile adları Tokuzugur, Otuzoguz olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte *Beşgur* (Başgur), *Belgur* (Bulgar) ve *Onogur* kavimleri de mevcut olmuştur. Bu son isim bugünkü Macarların diğer bir adıdır. Ayrıca *Ugur* (Yugur, Yura) adları, Ural kavimlerinin bir kısmı olup Finlerle birlikte *Fin-Ugur* zümresini oluşturan *Ugur* kavimlerinin adı olarak kullanılmaktadır ki, bu da bu *Ugur* kavimleri üzerinde egemenlik kuran bir Türk *Ugur* kavminin adından gelmektedir. *Oğuz* bir fütuhat devri ile bağlı isim ise, *Ogur* daha önce genel teşekkülün mevcut olmadığı devirlerdeki yayılmalar çağında kullanılan bir isim olabilir. Herhalde *Ogur* ya da *Yugur* adı sonradan Uygur, Oğuz,

Kıpçak, Kanglı gibi kavimlerin genel bir adı olmuştur (Togan, 1981: 148-149). Zeki Velidi Togan, antik dönem Grek yazarlarının eserlerinde geçen kabile adlarının pek çoğunun Türk uruğ adlarından oluğuğunu söyleyerek; *Oxianoi*'yi *Oğuz*; *Kotier* (*Kasir*)'i *Khazar*; *Khun* (Doğu Avrupa'da) ve *Phun* (Orta Asya'da)'u *Kun* (*Hun*); *Kasia*'yı *Kaz* ile eŖleŖtirmiştir (Togan, 1981: 40-41).

İbrahim Kafesoğlu'na göre, Proto-Türkler, Altay-Sayan Dağları güneybatısındaki (Tuva-Minusinsk-Abakan bozkırları) anayurt sahasınından, doğuda Çin'in kuzeyine Ordos'a doğru, batıda güney Rusya'ya Volga'ya, Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklere doğru, iki kısma ayrılmıŖlar ve güneybatıda da Asya'nın kuzeybatısına doğru yönelmiŖlerdi. Bu coğrafi ayrılığın Türkçe'de bazı deđiŖikliklerin meydana gelerek lehçelerin coğmasına yol aıtığı düşünölmektedir. Gyula Nemeth'in tespit ettiği iki büyük Türkçe lehçesinin (biri y'li Doğu Türkçesi, diğerisi s'li Saha/Yakut-ÇuvaŖ lehçesi) bu dönemde ortaya çıktığı, Saha/Yakut-ÇuvaŖların bir süre birlikte yaŖadıktan sonra Saha/Yakutların bugünkü yurtları olan Kuzeydoğu Asya'ya geçtikleri, ÇuvaŖların da Ural Dağları'nın eteklerine geldikleri düşünölmektedir. Sonrasında Türkçe'de ikinci büyük farklılaŖma (z ve r seslerinde) meydana gelmiŖtir. Doğu Türkleri (Hun, Gök-Türk, Uygur, Hazar, Peçenek Oğuz) z'li Türkçe, Batı Türkleri (Ogur, Bulgar, ÇuvaŖ) r'li Türkçe konuŖmuŖlardır. Bu ayrılma 3. yüzyılda artık tamamlanarak gerçekteŖmiŖti (Kafesoğlu, 2012: 52). Ogurlar, Oğuzların kardeŖleri olup, birbirlerinden erken devirlerde, en geç M.Ö. 3. yüzyıldan önceleri ayrıldıkları, dolayısıyla da dillerinde bazı fonetik deđiŖmelerin meydana geldiği düşünölmektedir. En açık fark ana Türkçe'deki "z" sesinin Ogur lehçesinde "r"ye çevrilmiŖ olmasıdır (Kafesoğlu, 2012: 191).

En geç Milattan Önce 3. yüzyılda Oğuz ve Ogur olarak iki ana kütleyle ayrılan Batı Türkleri'nin dillerinde de tarihi süreç içerisinde farklılıklar ortaya çıkmıŖ, Milattan Sonraki 3. yüzyıla kadar süren birkaç yüz yıllık süreçte ise bu Türk topluluklarının dillerindeki farklılaŖma (r ve z'li ayrım) artık tamamlanmıŖtı. GeçmiŖte Oğuzlar bir arada iken zamanla iki kümeye ayrılmıŖ, dillerindeki farklılaŖma ile birlikte Orta Asya'da kalanlar *Oguz*/*Guz*/*Kuz*, Doğu Avrupa, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlar'a göçedenler ise *Ogur*/*Gur*/*Kur* adı ile anılmıŖlardır. Bu ayrım bizim için çok önemlidir. Çünkü, Oğuz ve Ogur boyları arasındaki tarih, edebiyat ve folklor karŖılaŖtırmaları, bunların tarihi kökenini tespit etme konusunda bir ışık tutabilir. Milattan Önceki dönemlerde Oğuzlar'la ortak kökten ayrılan Ogurlar'daki *Ŗan Kızı Destanı*'nda Kazan'ın önemli bir yere sahip oluğu, Kazan tipinin Milattan Önceki dönemlere uzanan bir alt yapısı olduğunu göstermektedir. Ogurların/Bulgarların günümüzdeki torunları olan İtil Tatarlarının baŖkentinin *Kazan* adını taşıyor oluğu

da bununla ilgili olabilir. Hatta İtil Tatarları'nın başkenti Kazan'ın adı "büyük tencere" anlamındaki kazan ile ilgili olsa bile, Dede Korkut'taki Kazan'ın adını "büyük tencere" olan kazan ile ilişkilendiren rivayetleri düşündüğümüzde, yine arada bir ilişki olabilir.

Dede Korkut Destanları'nda Kazan/Salur Kazan önemli bir yere sahiptir: Muharrem Ergin'e göre, Kazan Bey, Dede Korkut Hikâyeleri'nin baş kahramanıdır. Vatikan nüshasının *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* başlığını taşıması da bundandır (Ergin, 1989: 23-24). Faruk Sümer'e göre, Oğuz Eli'nde iktidar Bayındır Han'ın beylerbeyisi Salur Kazan'ın elindedir. Bütün beyler kendisine tabiidir (Sümer, 1959: 426). Faruk Sümer'e göre, Salur Kazan Beğ, kendi kavmi üzerinde unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Türkmenlerin her yerde ataları arasında hiç unutmadıkları iki şahsiyetten biri Dede Korkut, biri Salur Kazan'dır (Sümer, 1972: 398). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan 12 hikâyeden 9'unda Salur Kazan ve arkadaşlarının adı geçmektedir. Salur Kazan ve arkadaşlarının adının geçtiği 9 boyun ana kahramanı Salur Kazan'dır. Vatikan yazmasının adının *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* adını taşıması, bu nüshayı hazırlayan kişinin de eseri Kazan Bey ve arkadaşlarının hikâyesi olarak kabul ettiğini göstermektedir (Ercilasun, 2002: 24). Ali Duymaz'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ve İç Oğuz Dış Oğuz Ası Olup Beyrek Öldüğü Boy'da Salur Kazan asıl kahramandır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan'ın verdiği toylarla başlamaktadır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un adları Salur Kazan'ın adı ile anılmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasının başlığı bile Salur Kazan'ın adını taşımaktadır: *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* (Duymaz, 1996: 49).

Dede Korkut Destanları bir *Oğuzname*'dir: Vasiliy Vladimiroviç Barthold, Dede Korkut Destanları'nı *Büyük Oğuzname* olarak nitelendirmiştir (Konratbayev, 2000: 157). Fuad Köprülü'ye göre, diğer birçok millet gibi, Oğuz Türklerinin de başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri Milli destan'ları mevcut olup, çok büyük bir olasılıkla daha İslamiyet'in ortaya çıkışından önce zapt ve tespit edilmiş olan bu destana sonraları, Oğuzlar'a ait olduğu için *Oğuz-Name* demişlerdir. Dede Korkut Kitabı, asıl *Oğuz-Name*'nin tamamı değilse bile, herhalde pek önemli ve esas bir bölümüdür (Köprülü, 1976: 247-248, 250-251). Muharrem Ergin'e göre, "Gerek Dede Korkut Kitabının iç yapısı ve hikâyelerin şekil ve muhtevası, gerekse tarihi deliller ve çeşitli

Oğuz rivayetleri bu hikâyelerin, eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni yeni unsurlar eklenerek zamanla bağımsız hale gelen parçalar olduğunu göstermektedir” (Ergin, 1989: 30). Muharrem Ergin'e göre, “*Dede Korkut tarihi kayıtlarla varlığını bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir Oğuz destanından ayrılmış ve hikâyeleşmeğe yönelmiş büyük destan parçalarından ibarettir*” (Ergin, 2017: 10).

Eski büyük Türk destanı *Oğuzname*, yani bir diğer söyleyişle *Kuzname*, sözlü tarihten destanlaşmış, geniş bozkırlarda Türk boyları arasında yüzlerce yıl boyunca ozanlar/Korkutçular tarafından anlatılmış, ancak *Manas Destanı* veya *Şehname* gibi oldukça büyük ve hacimli tek bir destan olduğu dönemde maalesef yazıya geçirilememiş, tarihi süreç içerisinde hikâyeleşmeye başladığı ve birçok ayrı destan parçaları haline geldiği, hatta birçok kısmı başka destanlara dahil olduğu bir sürede, deyim yerindeyse unutulmaya yüz tuttuğu ve sönükleşmeye başladığı bir sırada, nihayet bir kişi veya kişiler tarafından yazıya geçirilerek Dede Korkut Kitabı ortaya çıkmıştır.

Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dır. Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve “*Kazların Hanı*” anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür. *Oğuz Han*, yani en eski söylenişiyile *Guz/Kuz Han* adı ise “*Oğuzların Hanı*”, yani en eski söylenişiyile “*Guzların/Kuzların Hanı*” demektir. *Kazlar* ile *Kuzlar* aynı topluluktur. *Kaz Han* (*Kazan*) ile *Kuz Han* (*Oğuz Han*) aynı adın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Tarihi süreç içerisinde *Kazlar*; *Kazlar* ve *Kuzlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kazlar*'dan zamanla *Kazarlar* (*Hazarlar*), *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar/Ogurlar* ortaya çıkmıştır. *Kaz Han* adı ve destanı (*Oğuzname*) da *Kaz Han/Kazan* ve *Kuz Han/Oğuz Han* olarak iki farklı varyant haline gelmiştir. Daha sonraki süreçte ise *Kuzlar*; *Kuzlar/Guzlar/Oguzlar* ve *Kurlar/Gurlar/Ogurlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar*, *Kurlar*'dan zamanla *Ogurlar* (*Bulgarlar/Tatarlar*) ortaya çıkmıştır. Bu ayırım, Türkçe'de de “*r ve z'li ayırım*” olarak bilinmektedir ve tarihi olarak birçok araştırmacı tarafından dile getirilerek kanıtlanmıştır. Bu nedenle *Kazan* adının hatıraları *Oguzlar*la birlikte *Ogurlarda* (*Bulgarlar/Tatarlar*) da bilinmektedir. İtil Tatarlarının (İtil Bulgarları) başkenti *Kazan*'dır. *Şan Kızı Destanı*'nın büyük kahramanlarından biri *Kazan*'dır.

Reşideddin *Oğuznamesi* (*Camiu't-Tevarih*)'nde, *Oğuz Han*, “*Ben bir otağda doğduğum için adımı Oğur koymak gerekir*” (Togan, 1982: 18) diyerek kendi adını kendisi koymuştur. Burada *Oğuz Han*'ın kendi adını *Oğur Han* olarak belirtmesi,

Oğuz Han'ın Türkçe'de gerçekleşen “*r ve z’li ayırım*”dan önceki bir zamana, yani *Ogur-Oguz* ayırımından önceye ait olduğunu gösteren unsurlardan biridir. *Oğuz Han*, aynı zamanda destanda kendi adını söylediği şekilde *Oğur Han*'dır.

Oğuzname'deki *Oğuz Han (Kuz Han)*'ın ailesi Türk tarihindeki *Kaz-Kuz-Kur* (Kazar-Oguz-Ogur) arasındaki ilişkiyi de açıklamaktadır: Reşideddin *Oğuznamesi (Camiu't-Tevarih)*, *Nuh* Peygamber ile başlar, oğlu *Yafes* (Olca Han), onun oğlu *Dib Yavku*, onun oğlu *Kara Han*, onun oğlu *Oğuz Han* ile devam eder: “*Olca Han'ın paytahtı bu yerde idi. Onun Dib Yavku Han adında bir oğlu oldu. Dib'in manası taht ve makam, Yavku ise halkın önderi demektir. O büyük ve tanınmış bir padişahdı. Dört muteber ve şöhretli oğlu vardı: Kara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han. Kara-Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip padişah oldu. Onun çok talihli ve padişahlığa layık bir oğlu dünyaya geldi*” (Togan, 1982: 17). Reşideddin *Oğuznamesi (Camiu't-Tevarih)*'nde, *Oğuz Han*, *Kara Han*'ın oğlu olarak gösterilmiştir. Buradaki *Oğuz*, yani kısaca *Guz/Kuz*, *Guzlar/Kuzlar* ile ilgilidir ve *Oğuzlar*'ın en eski atalarının bir yansımasıdır. *Oğuz Han*'ın amcalarının adları *Or-Han* (Gor/Kor Han), *Kür-Han* (Gur/Kur Han), *Küz-Han*'dır, yani kısaca *Kor*, *Kur*, *Küz*. Bu adlar *Kazlardan/Kuzlardan*, *Kuzlar/Guzlar/Oguzlar* ve *Kurlar/Gurlar/Ogurlar* gibi Türk topluluklarının ortaya çıkışının bir yansımasıdır. Destan anlatıcıları, binlerce yıl boyunca dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılan bu eski hatıraları ustaları ozanlardan öğrendikleri ve hafızalarında kaldığı şekilde yansıtmaya çalışmışlardır. Bu nedenle kardeşlerin büyüklük-küçüklük sırası değişebileceği gibi, bazı kardeşler destanlarda sıkça görülen, sahneyi kalabalık göstermek amacıyla sonradan uydurulmuş da olabilir. Nitekim iki tane *Guz/Kuz*'un geçiyor oluşu da bunun bir yansıması olabilir. Burada destanın özünde tarihi gerçeklerin bazı izleri vardır: *Êski Türkler*'deki, *Oğuzlar*'ın atalarının bir zamanlar *Kaz/Kuz (Kazlar/Kuzlar)* olarak bir arada yaşadığı, sonradan bunlardan *Kazların/Kazarların* ve *Kuzların/Guzların/Oguzların* ve *Kurların/Gurların/Ogurların* ortaya çıktığıdır. İşte *Oğuzname*'de, tarihi olarak gerçekliği tespit edilebilen bu en eski Türk kavimlerinin ve Türkçe'deki değişimlerin yansımalarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Destanlar tarihi gerçekler olmasalar da, sözlü tarihin işlenmiş hali olduklarından, içlerinde bazı tarihi gerçeklerin izlerini barındırdıkları, bu nedenle bu metinlerin bazı tarihi gerçeklerin önemli ipuçlarını verebilecekleri bir kez daha anlaşılmaktadır.

Reşideddin *Oğuznamesi (Camiu't-Tevarih)*'nde, “*Oğuz'dan sonra büyük oğlu Kün Han yerine geçti*” (Togan, 1982: 49) demektedir. Reşideddin *Oğuznamesi (Camiu't-Tevarih)*'nde, *Oğuz Han*'dan sonra tahta geçen oğlu *Kün Han*, tarihi olarak

Kunlar/Hunların bir yansımasıdır. İskitler'den sonra *Avrupa Hunları (Kunları)* bu bölgede İskit/Saka mirasını devam ettirmiştir. Böylece Reşideddin Oğuznamesi (*Camiu't-Tevarih*)'ne yansıyan destani söylentilerde, tarihi olarak *Kazlar/Kuzlar*'dan *Kazların/Kazarların*, *Kuzların/Guzların/Oguzların*, *Kurların/Gurların/Ogurların* ve sonrasında da *Kunların/Hunların* ortaya çıktığının yansımalarının yer aldığı anlaşılmaktadır.

Kazlar/Kuzlar, İskit/Sakaların atalarıdır. Bazı İskit/Saka boyları içerisinde *Askuz/İskuz* adlarının görölmesi de bunun bir yansımasıdır. Aral-Baykal arasında yaşıyan eski Türk ana kütlesi başlangıçta ikiye ayrılmış, batı Türkleri *İskitler/Sakalar*; doğu Türkleri *Hunlar (Hsiungnu/Xiongnu)* olarak bilinmişlerdir. Yani bu Türk toplulukları aynı milletin iki ana koludurlar. Batıdaki *İskit/Sakalardan Batı Türkleri*, doğudaki *Hunlardan Doğu Türkleri* türemiştir. Ancak iki Türk topluluğu arasında karışmalar da olmuştur. Doğudaki Hunların bir kısmı (örneğin Batı Hun Devleti), Batı Türkistan bölgesine gelerek buradaki İskit/Sakaların devamı olan Kanglı, Usun gibi Türk boylarıyla karışmışlardır. Aynı şekilde Batı Türklerinden de tarihi süreç içerisinde Doğu Türklerine karışmalar olmuştur. Tarihte bunların örneği çoktur. Bu karışmalar iki Türk kütlesinin birbirine daha da yakın olmasını sağlamıştır. Hatta İskit/Sakaların ve sonrasında Doğu Avrupa'ya göç eden Avrupa Hun, Avar, Peçenek, Uz gibi Türk topluluklarının bir kısmı Slavlar, Ruslar vb. Doğu Avrupa halkları içerisinde erimişler; Hunların ve sonrasında Kuzey Çin'e göç eden Tabgaç, Doğu Göktürk, Uygur gibi Türk topluluklarının bir kısmı Kuzey Çin'de Çinliler içerisinde erimişlerdir. Türklüğünü koruyan; İskit/Sakalardan *Kuzlar/Oguzlar*, *Kurlar/Ogurlar*, *Kazlar/Kazarlar* türemiştir; *Hunlardan Karluklar*, *Uygurlar*, *Kıpçaklar* türemiştir. Bu gibi nedenlerle *Kazların/Kuzların* hatıraları Dede Korkut'a yansımiştır. Dede Korkut'taki Kazan, Kazılık Koca, Kazılık Dağı vb. unsurların en alt tabakası tarihin derinliklerine uzanmaktadır.

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un da İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır. Tarihin derinliklerinden gelen, tarihi süreç içerisinde *Guz'lar/Kuz'lar/Kaz'lar*, İskit-Sakalar, Kanglılar, Batı Gök-Türkleri, Türgişler, Oğuzlar, Hazarlar gibi Türk topluluklarından birbirine miras bırakılacak şekilde geleceğe aktarılarak günümüze kadar taşınan, Türklerin ortak hafızasında yaşatılmış olan *Guz/Kuz/Kaz* unsurunu biraz daha incelemekte fayda vardır:

Pertev Naili Boratav'a göre, kutsal dağlara adını veren *kazlar*, büyük olasılıkla bir Orta Asya-Türk ögesidir. Anadolu Tahtacıları, kıyafetlerine sembol olarak kaz

ayakları örerler. Ebülğazi Bahadır Han'a dayandırılan bir Oğuz-Türk aktarımında, Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce efsanevi bir hükümdarı olan Ögircik Han, sülalenin en yaşlısına sembolik olarak bir çift *kazayağını* sunmuştur. Sıklıkla kuğu ile karıştırılan kaz, tüm Altay dünyasında destansı bir hayvandır (Boratav, 2012: 113). Kuğu ile kaz'ın karıştırılması bazı söylentilerde de görülmektedir. Ali Duymaz'a göre, *Kaz* ongununun Türk mitolojisinde önemli bir yeri olup, Türkmenistan'daki bazı Salur kabileleri kaz ayağı damgası taşımaktadır. Anadolu'daki Türkmenlerin de kazı kutsadıkları, halılarına işledikleri kaz motifleri ve Kaz Dağı vb. yer adlarından bellidir (Duymaz, 1997: 39-40).

B. E. Budagov'a göre, Türk halklarında *kaz* etnonimidir. Y. Koyçubayev'e göre, Kazakistan'daki güney rayonunda olan *Kazbek*, tepelik ve alçak dağlık arazinin adıdır; buradaki *kaz* etnik ad olup, *bek* ise tepe demektir, *Kazbek* ise *Kazların yüksekliği/Kazların dağı* anlamına gelmektedir. B. E. Budagov'a göre, Kafkasya'daki *Kazbek Dağı*'nın adı ile Kazakistan'daki *Kazbek* aynı menşelidir. *Kafkaz* (Eski şekli *Kapıkaz*) oronimi ise *Kazların Kapısı/Geçidi* demektir. B. E. Budagov'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazlıg Dağı, Kafkas'dır. Antik dönem yazarları Derbend'i *Kaspi Geçidi* olarak adlandırmışlardır. *Kaz* (*Kas*) etnonimi ile bağlı etnonimler - Kaspi, Kazak, Kazar (Hezer), Kazbek (Kaz dağı), Kapkaz (Kaz geçidi) toponimleri eski *Kaz/Kas* tayfasının adı ile ilgilidir (Budagov, 1994: 98). Mireli Seyidov'a göre, *Kazak*, *Kazılık*, *Kazgurt*, *Kafkas* gibi yer ve kişi adları Türk mitolojisindeki Gök Tanrı inancıyla ve *Kaz* sözcüğüyle ilgilidir; *Kaz* sözcüğü ise "yücelik, yükseklik, dağ, zirve" anlamlarını taşımaktadır, buradan hareketle de bir kuşa ad olmuştur (Seyidov, 1989: 110-114'ten aktaran Duymaz, 1997: 39). Nikolay Aleksandroviç Aristov'un aktardığına göre, Yakut-Saka Türkleri, her şeyin yaratıcısı *Ar-toyon*'un hanımı *Kü-bey-hatun* (*kutsal hanımefendi*), onun atalarına kuğu şeklinde görüldüğüne inandıkları için pek çoğu bu kuşun etini yemezler (Aristov, 2014: 91). Şakir İbrayev'e göre, konar-göçer halklarda *kuğu* kutsal bir kuş olarak kabul edilir, yani bir kültür; kuğu vurulmaz, herhangi bir şekilde öldürülmez ve eti yenmez (İbrayev, 2000b: 246). Ayşegül Derman-Zeynep Aslan'a göre, Dede Korkut'ta, "*Kaza benzer kızım gelinim*" ifadesinde olduğu gibi, sıkça geçen ifadelerde kadının kaza benzetildiği görülmektedir. Kadının kuğuya, ördeğe ya da kuşlara benzetilmesi motifine halk şiirinde de sıkça rastlanılır. Jean Paul Roux, bu eğretilmeyi kadının kaz, kuğu görünümünde ortaya çıktığı efsanelerle ilişkilendirmektedir (Derman ve Aslan, 2016: 214).

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre; Afrasiyab'ın kızının adı *Kaz*'dı ve *Kazvin* kentinin kurucusuydu. *Kaz oynı* ise *Kaz*'ın oyun alanıydı, kız orada

yaşar ve oyun oynardı. Bu nedenle Türkler, *Kazvin*'i Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul ederdi. Afrasiyab'ın kızı *Kaz* aynı zamanda Kum kentinin bulunduğu bölgeye de gider ve avlanırdı. Bu nedenle Kum'da Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul edilmişti. Ayrıca *Kaz*'ın babası Tonga Alp Er (Afrasiyab) Merv kentini de inşa etmişti. *Kaz*'ın Afrasiyab'ın kızının kocası Siyavuş da Baykend'de ölmüştü. Kaşgarlı Mahmud ayrıca İla nehrine akan büyük bir nehir olarak da *Kaz Suyu* (*Kaz Suyu*)'nın adını vermiştir. Afrasiyab'ın kızı bu nehrin kıyısında yüksekçe bir burnun tepesine bir kale yaptırmıştı, daha sonra da nehir onun adıyla anılmaya başlamıştı (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 419). Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bu bilgiler bize Eski Türkler'in yaşamında *Kaz* ve onunla ilgili çok sayıda anlatının ve efsanenin yaygın olduğunu göstermektedir.

Kazar (*Hazar*) *Denizi*, *Kazar* (*Hazar*), *Kazak*, *Kazgurt*, *Kazılık Dağı*, *Kazılık Koca*, Dede Korkut'taki "*kaza benzer kızlar*", Orta Asya'daki Kazak, Kırgız Türkleri'nde ve diğer Türk topluluklarında kadınların başlarına taktıkları kadınları kaza benzeten uzun başlıklar vb. gibi adlar ve çeşitli unsurlar hep *Kaz*'ın tarihi hatıralarını taşımaktadır. *Kazan* adındaki en eski tarihi alt tabaka da bununla ilgilidir. *Kaz*'ın coğrafyasına baktığımızda, yukarıdaki adı geçen yer ve adların doğuda Altaylar'dan, Issık Göl'ün doğusundan batıda Hazar Denizi'nin kuzey ve batısına, Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapladığını, bunun Batı Türklüğü, yani İskit-Sakalar, Kanglılar, Usunlar, Batı Hunları ve Batı Gök-Türkleri'nin ataları ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Tanrı Dağları-Altaylar bölgesini merkez edinen eski Türk toplulukları, bir taraftan Orta Asya'da faaliyetlerde bulunup, Amu Derya'ya kadar yayılırken, Çin içlerine doğru ilerlerken, bir taraftan ise bu bölgeden Avrasya'ya, Hazar Denizi'nin kuzeyine ve batısına, Karadeniz'in kuzeyine yayılmışlar ve onların faaliyetleri de tarihi süreç içerisinde *Kaz*'lı ad ve hatıraların yayılmasını sağlamıştır. Bu coğrafya, Batı Türklerinin tarihi coğrafyasıdır. Afrasiyab'ın ise İskit-Saka, Kangar hükümdarı olduğu düşünölmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un aktardığı efsanelerde geçen Merv, Baykend, İli adları da bu coğrafyanın Orta Asya olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bunlar tarihi bir bağı ve sürekliliği göstermektedir. 11. yüzyılda dahi efsane özelliği taşıyan bütün bu anlatıların kökeni Milattan Önceki dönemlere, İskit-Saka, Kanglı ve hatta daha da önceki dönemlere, Türklerin atalarına uzanmaktadır.

Bulgar-Tatar epik geleneğine ait olan *Şan Kızı Destanı*'nda, Kazan Han, Hun halkının kurtarıcısı, soyun yeniden oluşumunda katkısı olan bahadır (alp) olarak tasvir edilmektedir. Destanın "*Hon halkı nasıl yenilendi*" bölümünde, Kazan'ın annesi karafından bir kazana koyularak çaya atılması ve bununla onun soyunu

tüketen düşmandan korunması, soyuna uygun olarak ona *Kazan* adı verilmesi, sonunda düşmanla savaşarak Hon (Hun) halkını kurtarması yüksek poetik düzeyde tasvir edilmiştir (Hacıyev, 2005: 163-166'dan aktaran İslamzade, 2011: 116).

Böylece Kazan adının Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkasya'nın kuzeyinde, Hazar Denizi çevresinde, Orta Asya'da eski dönemlere uzanan hatıralara sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Hazar-Baykal arasındaki tarihi Türk anayurdundan çıkan, Orta Asya'dan batıya doğru akan Türk kavimleri; bu bölgede yaşayan, devlet kuran, bu bölgede yayılan Türk kavimleri; Kimmer, İskit/Saka, Hun, Avrupa Hun, Ogur, Bulgar, Avar, Batı Göktürk, Hazar, Oğuz, Peçenek, Kıpçak gibi Türk toplulukları bir taraftan Karadeniz'in kuzeyinden batıya ilerlerken, bir taraftan da Kafkasya üzerinden Anadolu ve Ön Asya'ya akınlar düzenliyorlardı. Bu nedenle bu hatıraların bu bölgeye komşu olan Ermeni kaynaklarında ve bu bölgede yaşayan Bulgar-Tatarların destanlarında yer alması son derece doğaldır.

Şan Kızı Destanı, Tanrı'nın Alpları yaratmasıyla başlar. Alp Boyan-İmen insanlar arasında yaşamak istediğini Tanrı'ya söylemiş, bunun üzerine Tanrı, onu insan kılığında dünyaya göndermiştir. Boyan'ın Boygala ile ilişkisinden Hunların atası olan İcik doğmuştur. Destanda kahraman At'ın (Audan Dulo) soyu İcik'e dayandırılmıştır. Audan Dulo, Şan-Alban Rıştav'ın kızı Bozbi'yi sevmektedir. Ancak Alp Albastı, Boz-bi'yi yer altı dünyasına kaçırmıştır. Audan Dulo, Boz-bi'yi ararken Arbuga ve Tat-Iran (Tatar?) ile tanışmış ve onlarla dost olmuştur. Arbuga'nın eşi Tanbit de Alp Ajdaha tarafından kaçırıldığı için üçü birlikte Tanbit ile Boz-bi'yi kurtarmaya karar vermişler ve birlikte savaşa girmişlerdir. Üç kahraman, kötü yöreleri, Alp Ajdaha ve Alp Albastı'yı öldürdükten sonra İtil (Atıl) nehrinin kıyısına yerleşerek burada Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır (Aydoğdu, 2006: 262-263).

Betül Aydoğdu'ya göre, Bulgar Türklerine ait olan *Şan Kızı Destanı*, tıpkı Finlilerin Kalevala Destanı gibi, Şams oğlu Mikail Baştu tarafından tespit edilerek yazıya geçirilmiştir. Destan, halk arasında anlatılan parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Şan Kızı Destanı*'nda anlatılan olaylar destan dairelerinden oluşmaktadır. Bu destan daireleri, Alp Boyan ile başlayan ve Audan-Dulo ile sona eren bir silsile olup, bu silsilenin etrafında metin halkaları oluşmuştur. *Şan Kızı Destanı*'nda; *Alp Boyan*, *İcik*, *Gazan*, *Bulümar*, *Alvar* ve *Audan-Dulo*'nun etrafında oluşan destan daireleri bulunmaktadır. Burada Bulgar tarihinin de aktarılmaya çalışıldığı görülebilir. Alp Boyan ile başlayan mitolojik tabaka Gazan Han ile

bitmektedir. Bulümar ile tarihi tabaka başlamakta, Audan-Dulo ile İslami tabaka dstandaki yerini almaktadır (Aydoğdu, 2006: 258-259, 266).

Ferhat Nurutdinov'a göre, *Şan Kızı Destanı*, Şams oğlu Mikail Baştu tarafından yazılmıştır. Şams oğlu Mikaul Baştu, 865 yılında destanı yazmaya başlamış, 882 yılında Bulgar kentine taşınmış, destanı da burada tamamlamıŐ. Őamsi Baştu, Arap alfabesi üzerine kurulan Eski Bulgar İslam yazısını ve Bulgarlara yakın olan genel Türk edebiyat dilini, *Türki* dilini kullanmıŐ, hemen hemen Eski Bulgar destanının eski Türk inanışlarına dayanan temeline hiç dokunmamıŐ, fakat onu İslam çerçevesine almıştır. Çarlık devrinden sonraki Sosyalist rejim döneminde İtil Bulgarlarına yönelik baskılar artınca, Arap kökenli Bulgar alfabesiyle yazıldığı için yok edilmeye çalıŐılan *Şan Kızı Destanı*'nı halk ezberleyerek saklamaya çalıŐmıŐ, 1916-1941 yılları arasında ise İbrahim Muhammed-Kerimovi Nigmatulin tarafından Rusça'ya tercüme edilmiştir, ancak bu tercüme sayesinde günümüze ulaŐabilmiŐtir (Nurutdinov, 1991/1: VIII ve Nurutdinov, 1991/2: XIII'den aktaran Aydoğdu, 2006: 259).

Burada belirtmek gerekir ki, destanı halkın ezberleyerek saklamaya çalıŐması için içine hafızanın girdiğini de göstermektedir. Destanın eldeki nüshası 20. yüzyıla ait bir eviri olup, sonraki dönemlerden kalıntılar da anlatıya karıŐmıŐ olabilir; hatta çevirinin yapıldığı nüsha sonraki dönemlere ait halk arasındaki rivayetlere dayanan bir nüsha da olabilir. Bu gibi nedenlerle dstandaki bilgileri belli bir süzgeçten geçirerek, dikkatli bir Şekilde değerlendirmek gereklidir. Bir örnek vermek gerekirse, dstanda geçen bazı mekan adları, örneğin; *Baştu Kalesi (Kiev)*, eserin yazarı Mikail Baştu'nun soyadıyla aynıdır. *Kırgızistan*, *Baykal Gölü* vb. adları sonraki dönemlerden destan metnine eklemelerin olduğunu açık bir Şekilde ortaya koymaktadır. Dstanda ayrıca *Ural Dağları*'nın, *Baykal Gölü*'nün ve *İtil Nehri*'nin adlarının nasıl verildiği rivayet edilmiştir ki, bu rivayetlerin açık bir Şekilde sonraki dönemlerin bir ürünü olduğu anlaŐılmakta olup, günümüz toponimlerinin etimolojik kökenini açıklayan efsanelere benzediği görölmektedir. Bu gibi nedenlerle *Şan Kızı Destanı*'nı değerlendirirken içerisinde sonraki dönemlere, özellikle 20. yüzyıla ait unsurların da olduğunu bilmek gereklidir.

Dede Korkut'taki Kazan ile ilgili olduğundan Şimdi *Şan Kızı Destanı*'yla ilgili bazı tespitlerimize yer verelim:

Şan Kızı Destanı'nda, *Bulgar* ifadesi ile kastedilen, Hazar Denizi'nin kuzeyinde ve kuzeybatısında devlet kuran *Ogurlar (Büyük Bulgarlar)*, sonrasında ise onların torunları olan *İtil Bulgarları*'dır. *Ogurlar* ve *Oğuzlar* aynı kökten gelmektedir. Türk

dilinde Milattan Önceki dönemlerde oluşmayan başlayan “r-z” ayrımının bir yansıması olarak, *Oguz-Ogur* ayrımı gerçekleşmiş, Ogurlar’dan tarihi süreç içerisinde *Bulgar-Tatar* toplulukları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Milattan Önceki dönemlerde Oğuzlar’la ortak kökten ayrılan Ogurlar’daki *Şan Kızı Destanı*’nda Kazan’ın adının geçiyor oluşu, Kazan tipinin Milattan Önceki dönemlere uzanan bir yansımasıdır:

Proto-Türkler, Altay-Sayan Dağları güneybatısındaki (Tuva-Minusinsk-Abakan bozkırları) anayurt sahasından, doğuda Çin’in kuzeyine Ordos’a doğru, batıda güney Rusya’ya Volga’ya, Karadeniz’in kuzeyindeki düzlüklere doğru, iki kısma ayrılmışlar ve güneybatıda da Asya’nın kuzeybatısına doğru yönelmişlerdi. Bu coğrafi ayrılığın Türkçe’de bazı değişikliklerin meydana gelerek lehçelerin çoğmasına yol açtığı düşünülmektedir. Gyula Nemeth’in tespit ettiği iki büyük Türkçe lehçesinin (biri y’li Doğu Türkçesi, diğeri s’li Saha/Yakut-Çuvaş lehçesi) bu dönemde ortaya çıktığı, Saha/Yakut-Çuvaşların bir süre birlikte yaşadıkları sonra Saha/Yakutların bugünkü yurtları olan Kuzeydoğu Asya’ya geçtikleri, Çuvaşların da Ural Dağları’nın eteklerine geldikleri düşünülmektedir. Sonrasında Türkçe’de ikinci büyük farklılaşma (z ve r seslerinde) meydana gelmiştir. Doğu Türkleri (Hun, Gök-Türk, Uygur, Hazar, Peçenek Oğuz) z’li Türkçe, Batı Türkleri (Ogur, Bulgar, Çuvaş) r’li Türkçe konuşmuşlardır. Bu ayrılma 3. yüzyılda artık tamamlanarak gerçekleşmişti (Kafesoğlu, 2012: 52). Ogurlar, Oğuzların kardeşleri olup, birbirlerinden erken devirlerde, en geç M.Ö. 3. yüzyıldan önceleri ayrıldıkları, dolayısıyla da dillerinde bazı fonetik değişmelerin meydana geldiği düşünülmektedir. En açık fark ana Türkçe’deki “z” sesinin Ogur lehçesinde “r”ye çevrilmiş olmasıdır (Kafesoğlu, 2012: 191).

En geç Milattan Önce 3. yüzyılda Oğuz ve Ogur olarak iki ana kütleyle ayrılan Batı Türkleri’nin dillerinde de tarihi süreç içerisinde farklılıklar ortaya çıkmış, Milattan Sonraki 3. yüzyıla kadar süren birkaç yüz yıllık süreçte ise bu Türk topluluklarının dillerindeki farklılaşma (r ve z’li ayrım) artık tamamlanmıştı. Geçmişte Oğuzlar bir arada iken zamanla iki kesime ayrılmış, dillerindeki farklılaşma ile birlikte Orta Asya’da kalanlar *Oguz/Guz/Kuz*, Karadeniz’in kuzeyi ve Balkanlar’a göçedenler ise *Ogur/Gur/Kur* adı ile anılmışlardır. Aslında bu ayrım bizim için çok önemlidir. Çünkü, Oğuz ve Ogur boyları arasındaki tarih, edebiyat ve folklor karşılaştırmaları, bunların tarihi kökenini tespit etme konusunda bir ışık tutabilir. Milattan Önceki dönemlerde Oğuzlar’la ortak kökten ayrılan Ogurlar’daki *Şan Kızı Destanı*’nda Kazan’ın önemli bir yere sahip oluşu, Kazan tipinin Milattan Önceki dönemlere uzanan bir alt yapısı olduğunu göstermektedir. Hatta Ogurların/Bulgarların

günümüzdeki torunları olan İtil Tatarlarının başkentinin *Kazan* adını taşıyor oluşu da bununla ilgili olabilir. Hatta İtil Tatarları'nın başkenti *Kazan*'ın adı *büyük tencere* anlamındaki *kazan* ile ilgili olsa bile, Dede Korkut'taki *Kazan*'ın adını "büyük tencere" olan *kazan* ile ilişkilendiren rivayetleri düşündüğümüzde, yine arada bir ilişki olabilir.

Şan Kızı Destanı'nda, *Hunlar* ifadesi ile kastedilen, 5. yüzyılda Doğu Avrupa'da devlet kuran ve sonradan *Bulgarlar* (Ogurlar)'ın etnik oluşumuna da katkı sağlayan, Attila'nın Avrupa Hunları'dır: Ogurların, Batı Sibirya'daki yurtlarında iken, M.Ö. 36'da, Orta Asya'da Hun hükümdarı i-i Tanhu'nun devletinin çöküşünden sonra aynı bölgeye çekilen Hun kalıntıları ile komşu oldukları, daha sonra da batıda hızla büyüyen Avrupa Hunları'na bağlandıkları, özellikle de Attila zamanındaki Saragurların rollerinden anlaşılmalıdır. 460-470'lerde, Avrupa Hun Devleti'nin parçalanıp merkezi otoritenin zayıflaması üzerine, bu defa Hun kütleleriyle birlikte, batıdan geldiği bilinen İrnek etrafında toplanarak, Bulgar Devleti'ni kurmuşlardı. Ogurlar, İrnek'in halefi Mundo (Muncuk?) ve ondan sonra gelen dört hükümdar zamanında, 550'lere kadar, aralarındaki birliği sürdürmüşlerdi. Bu tarihlerde Ogurların dağılımı şöyle idi: Kafkaslar'ın kuzeyinde On-Ogurlar, Don-Volga dirsekleri bölgesinde Otuz-Ogurlar, Dinyeper'e uzanan bozkırlarda Dokuz-Ogurlar (Kafesoğlu, 2012: 193). Bulgarların, doğuya doğru geri çekilen bir Avrupa Hun grubu ile Asya'dan onların peşinden gelen çeşitli öğelerden oluştuğları düşünülmektedir (Roux, 2013: 107-108). *Bulgar* adı, *bulamak*<*bulgamak* ? (*karişmak*)'dan gelmektedir: *Bulga+r*. Bulgar Devleti'nin kurucusu Kourt (Kurt, Kobratos, Kuvratos, ö:665), Bizans ile oldukça sıkı münasebetler kurmuştu. Onun ölümünden kısa bir süre sonra Bulgar Devleti, komşu Hazar Kağanlığı'nın baskısından parçalanmıştı. oğunluğu Otuz-Ogur olan bir topluluk kuzeye çekilmiş ve sonradan İtil Bulgarlarını oluşturmuştu (Kafesoğlu, 2012: 190, 196).

Şan Kızı Destanı'nda, *Avar* adı aynı adı taşıyan Türk devletinin hatırasıdır: Avarlar, Güney Rusya'da Onogur ve Kutrigur gibi Hun kalıntısı karışık Türk kavimlerini birleştirmiş, bunların hepsini *Bulgar* adı altında bir araya getirmiştir. 568 yılında Avarlar, Orta Avrupa'ya göç etmiş, burada hızla yerleşmişlerdi ve Slavlar'ı hakimiyetleri altına almışlardı. Bu dönemde Avarlar'ın başında büyük hükümdarları Bayan Kağan vardı (Ögel, 1971: 73). Kubrat'ın bir araya getirdiği Ogurlar (Bulgarlar), 7. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz ve Kuzey Kafkasya arasında dağımlık bir halde yaşıyorlar, bir kısmı Karadeniz'e dayanan Göktürkler'e, bir kısmı ise Pannonia merkezli devlet kuran, hakimiyetlerini Kafkaslar'a kadar genişleten Avarlar'a tabi olarak yaşıyorlardı (Ahmetbeyoğlu, 2007: 36).

Şan Kızı Destanı'nda; *Alp Boyan*, *İcik*, *Gazan*, *Bulümar*, *Alvar* ve *Audan-Dulo*'nun etrafında oluşan destan daireleri bulunmaktadır. Burada Bulgar tarihinin de aktarılmaya çalışıldığı görülebilir (Aydoğdu, 2006: 266). Aslında burada birçok Türk topluluklarında ve *Oğuznamelerde* görülen Bulgarların destani şeceresi söz konusudur. Bu bakımdan bunlar, *Oğuz* ve *Ogur* ayrımını düşündüğümüzde, *Oğuzname*'nin kardeşi *Ogurname*'dir. Yani bunlar da bir tür *Oğuzname*'dir.

Şimdi *Şan Kızı Destanı*'ndaki bu destan dairelerini, *Ogurname*'yi inceleyelim:

Şan Kızı Destanı'ndaki destan dairelerinden biri *Alp Boyan*'dır: Kuzey Rusya'yı egemenlikleri altına aldıktan sonra 568 yılında Orta Avrupa'ya gelerek bu bölgede hızla yerleşen Türk Avarlar'ın başında Bayan Kağan adlı büyük bir kağan bulunuyordu. Bayan Kağan yönetimindeki Avarlar, bu bölgede Slavları yenerek onları kendi yönetimlerine almışlardı (Ögel, 1971: 73). Bulgar Devleti'nin kurucusu Kourt (Kurt, Kobratos, Kuvratos, ö: 665)'un oğullarından birinin adı Bat-Bayan idi ki, babasının ölümünden bir süre sonra devletin parçalanması üzerine, Hazarlara tabi olarak, Macarların ve On-Ogur Bulgarlarının başında Kafkasya'daki yurtta kalmıştı (Kurat, 1972: 110'dan aktaran Kafesoğlu, 2012: 196). Bu arada Dede Korkut'taki *Bayındır/Bayandır Han*'ın adının kökünde de *Bayan* sözcüğünün olduğunu hatırlatalım. *Şan Kızı Destanı*'nda *Alp Boyan* ve onun torunu *Gazan* destan dairelerinin bulunması, Dede Korkut'taki *Bayındır Han-Salur Kazan* ilişkisini de düşündüğümüzde, *Bayındır Han*'ın da tıpkı *Salur Kazan* gibi daha eski dönemlere uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin bir yansıması olabilir. Dede Korkut'ta da *Bayındır Han*, *Salur Kazan*'dan yaşça daha büyüktür. Nitekim *Salur Kazan*, *Bayındır Han*'ın kızı ile evlidir.

Şan Kızı Destanı'ndaki destan dairelerinden biri *Alp Boyan*'ın oğlu *İcik*'dir: Ogurlar, 460-470'lerde, Avrupa Hun Devleti'nin parçalanıp merkezi otoritenin zayıflaması üzerine, Hun kütleleriyle birlikte, batıdan geldiği bilinen İrnek etrafında toplanarak, Bulgar Devleti'ni kurmuşlardı (Kafesoğlu, 2012: 193). *İrnek*'in adı ile *Şan Kızı Destanı*'ndaki *İcik* adı arasında bir ilişki olabilir.

Şan Kızı Destanı'ndaki destan dairelerinden biri *İcik*'in oğlu *Gazan*'dır. *Gazan*'ın soyu *Laiş* neslidir: Atif İslamzade'ye göre, Bulgar-Tatar epik geleneğine ait olan *Şan Kızı Destanı*'nda, *Kazan*'ın soyu *Laiş* nesli olarak geçmekte olup, bu sözcük *Ulaş*'a çok yakındır (İslamzade, 2011: 116). Bizce de buradaki *Laiş* adı Dede Korkut'taki *Kazan*'ın babası *Ulaş*'ın adını hatırlatmaktadır. Büyük olasılıkla ikisi arasında bir ilişki vardır ve aynı adın farklı varyantlarıdır. Buradaki *Gazan/Kazan*, Dede Korkut'taki *Kazan*'ın Milattan Önceki dönemlere uzanan alt tabakası ile ilgilidir.

Őan Kızı Destanı'nda, *Kazan Han*, dűŐmanla savaŐarak Hon (Hun) halkını kurtarmıŐtır (Hacıyev, 2005: 163-166'dan aktaran İslamzade, 2011: 116). Avrupa Hunları bakiyeleri ile çeŐitli Tűrk topluluklarının karıŐmasıyla oluŐan Bulgar-Tatar Tűrklerinin epik geleneđine ait *Őan Kızı Destanı*'nda Kazan Han'ın Hun halkının kurtarıcısı olarak gűrűlmesi dikkat çekicidir. Tűrk dilinde Milattan nceki dűnemlerde oluŐmayan baŐlayan "r-z" ayırımının bir yansıması olarak, Oguz-Ogur ayırımı gerçekleŐmiŐ, Ogurlar'dan tarihi sűre içerisinde Bulgar-Tatar toplulukları ortaya çıkmıŐtı ki, Dođu Avrupa'daki, Karadeniz'in ve Kafkasya'nın kuzeyindeki birçok Tűrk topluluđu da bu gruba dahil edilebilir. Bu durum Kazan Han'ın tarihi alt tabakasının destani bir yansımasıdır. Destanda Hun halkı ile Kazan arasında iliŐki kurulmasının da tarihi temelleri olmalıdır. Dikkat edilirse burada Salur Kazan'dan deđil, sadece Kazan'dan bahsedilmektedir. Milattan nceki dűnemlerden gelen Kazan, Gűktűrk-TűrgiŐ dűnemindeki Salur Kađan adı ve tipi ile kaynaŐmıŐ, bűylece Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipine evrilmiŐtir. Diđer Dede Korkut boyları ile çeliŐen ve Kazılık Koca Ođlu Yigenek Boyu ile ortak kűkleri olan Salur Kazan Tutsak Olup Ođlu Uruz ıkardıđı Boy'daki Kazan, bu Milattan nceki dűnemlere uzanan alt tabakadaki Kazan tipi ile ilgilidir.

Őan Kızı Destanı'ndaki destan dairelerinden biri *Gazan*, *Tűrk* ile çađdaŐtır: *Őan Kızı Destanı*'nda, baŐ kahraman *At*'ın (Audan Dulo) atasının adı *Alvar* (*Avar* adlı kardeŐi var), onun atasının adı *Bulűmar*, onun atasının adı ise *Gazan*'dır. *Gazan*'ın çađdaŐı olarak *Tűrk*, *Ji-űek*, *LaiŐ* adları da geçmektedir. *Gazan*'ın atası *İcik*, onun atası ise *Alp Bi-Vidra/Alp Boyan/Alp Bi-Boygala*'dır (Aydođdu, 2006: 265). Buradaki *Tűrk* adı, literatűrde Gűk-Tűrk Devleti olarak incelense de, tarihi kaynaklardaki gerçek adıyla, *Tűrk* adlı boyun kurduđu *Tűrk Devleti* ile ilgilidir. Bűylece *Őan Kızı Destanı*'na gűre Kazan ve LaiŐ (Dede Korkut'ta Kazan'ın babası UlaŐ), Gűk-Tűrk dűnemiyle iliŐkilidir.

Őan Kızı Destanı'ndaki destan dairelerinden biri *Gazan*'ın ođlu *Bulűmar*'dır: *Őan Kızı Destanı*'nda, baŐ kahraman *At*'ın (Audan Dulo) atasının adı *Alvar* (*Avar* adlı kardeŐi var), onun atasının adı *Bulűmar*, onun atasının adı ise *Gazan*'dır (Aydođdu, 2006: 265). *Bulűmar*, aynı zamanda Bulgar kağanlarından birinin adıdır (Aydođdu, 2006: 266).

Őan Kızı Destanı'ndaki destan dairelerinden biri *Bulűmar*'ın ođlu *Alvar*'dır: Bu ad yukarıda incelediğimiz *Avar*'ı çađrıŐtırmaktadır.

Şan Kızı Destanı'ndaki destan dairelerinden biri *Alvar*'ın oğlu *Audan Dulo*'dur: *Şan Kızı Destanı*'nda, başkahraman *Audan Dulo*'nun adında, bizim tespitlerimizle, 7.

yüzyılda Büyük Bulgar Devleti'ni kuran, Tu-lu/Du-lu (On-Oklar'ın Tu-lu boyları) hanedanından Kubrat Han'ın hatırası yer almaktadır:

Büyük Bulgar Devleti'nin kurucusu Kubrat Han, Dulo sülalesine mevcuttu. Kubrat'ın bir araya getirdiği Ogurlar (Bulgarlar), 7. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz ve Kuzey Kafkasya arasında dağınık bir halde yaşıyorlar, bir kısmı Karadeniz'e dayanan Göktürkler'e, bir kısmı ise Pannonia merkezli devlet kuran, hakimiyetlerini Kafkaslar'a kadar genişleten Avarlar'a tabi olarak yaşıyorlardı. Gök-Türk Devleti'nin (Batı Göktürk) iç savaşlar sonucu zayıflayarak yıkılması, Avarların 626 yılında başarısız İstanbul kuşatmasından sonra güç kaybetmesi sonucu, Bulgarları oluşturan boylar beylerin yönetiminde bağımsız hareket etmeye başlamışlardı (Ahmetbeyoğlu, 2007: 35-36). Bulgar-Dulo Hanedanı'nın kurucusu Hun-Ogur reisi Organa idi ki, aynı zamanda ünlü Kubrat Han'ın amcasıydı (Gumilev, 2011: 255; Koç, 2010: 34). Organa tanınmış bir kişiydi. Bir görüşe göre, bağımsız bir Türk hakanıydı ve kendisine Azak Denizi ile Kafkasya arasındaki mahalli boylar bağlanmıştı. Çin kaynağı ona Mo-ho-t'un-hou (Bagadır/Bahadır-prens) demektedir. 630-631 yıllarında Batı Gök-Türk Kağanlığı'nda, On-Okları oluşturan, Aşına soyunu destekleyen Nu-şi-bi boyları ile Orta Asya'da iskan bölgesine sahip olan Du-lu (Tu-lu) boyları arasında iç savaş çıkmıştı. Mo-ho-t'un-hou, Du-lu/Tu-lu kolundandı veya onlardan destek görüyordu, amcası Tung Yabgu'yu öldürüp tahta geçmiş, fakat sonra kendisi de savaşta ölmüştü. Görünüşe göre, onun ölümünden sonra yeğeni Kubrat Han, Kağanlık merkezi ile olan zayıf ilişkilerini kesmiş ve tabi bir durumdan, yönetici Du-lo soyu başta olmak üzere bağımsız saha kurmasına izin vermişti. Kendisi de Organa'nın yeğeni olarak, muhtemelen kız kardeşinin oğlu şeklinde bir soya tabiydi (Koç, 2010: 35). Raşo Raşev'e göre ise, Nu-şe-pi ve Tu-lu boyları arasındaki bu mücadelede, Bulgarlarla aynı soydan olan ve onların daha doğusunda aşağı İtil ve kuzeybatı Hazar yanında yerleşmiş olan Hazarlar, Nu-şi-bi'leri desteklemişti ki, bu durum, Bulgarlarla Hazarlar arasındaki düşmanlığın da sebebiydi. Bunun sonucunda Hazarlar, 30 yıl sonra Bulgar topraklarını ele geçirmişlerdi (Raşev, 2006: 36-47'den aktaran Koç, 2010: 35-36). 630 yılında, Orta Asya'da Gök-Türk Devleti'nin fetret devrine girmesi ve ihtimal, Avarların da zayıflamasıyla, Hazarlar gibi Bulgarlar da bağımsızlığını ilan ederek Büyük Bulgar Devleti'ni kurmuşlardı. Dağınık Oğur kabile birliklerinin birleştiği bu devlete *Büyük Bulgarya* deniyordu. Bulgar Devleti'nin kurucusu Kourt (Kurt, Kobratos, Kuvratos, ö:665), Doulo adındaki hükümdar ailesine mensuptu (Kafesoğlu, 2012: 195-196). Kubrat Han, 620'li yıllarda Azak Denizi'nden batıya ve doğuya doğru yayılmış olan

Bulgar boylarını Büyük Bulgar adı altında birleştirmiş, böylece Bulgarların ilk devlet oluşumunu gerçekleştirmiştir (Koç, 2010: 38).

Hatta ekleyelim ki, tarihte önemli bir yeri olan, Bulgar Devleti'nin kurucusu *Kubrat Han*'ın hatırası, bizim tespitlerimizle, Orta Asya Türkleri arasında, özellikle Avrasya bozkırlarındaki topluluklarda grlen büyük Türk destanlarından biri olan *Kublandı Destanı* olarak yaşatılmış olmalıdır. Yani *Kublandı Destanı*, büyük olasılıkla *Kubrat Han* ile ilgilidir; *Kublandı Destanı*'nda önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Kublandı Batır tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmakta olabilir. Kublandı Batır tipinin önemli bir tarihi tabakası Büyük Bulgar Devleti'nin kurucusu *Kubrat Han* ile ilgilidir. *Kublandı Destanı*'nda *Kazan Batır* da önemli bir yere sahiptir.

Sonuç olarak; *Şan Kızı Destanı*'nın temel tabakasının Mikaul Baştu tarafından 865-882 yılları arasında, yani 9. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığını değerlendirdiğimizde, Şöyle diyebiliriz: Milattan nceki ve sonraki dönemlere ait türlü türlü tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabakalar; 5. yüzyıldaki Attila'nın Hunlarının, 6.-8. yüzyıllardaki Göktürklerin, 8. yüzyıldaki Büyük Bulgar Devleti'nin hatıraları ile birleşmiş, eski Türk mitolojisi ile harmanlanmış ve böylece *Şan Kızı Destanı* ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan *Şan Kızı Destanı*, aslında en eski *Oğuznamelerden* biridir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un tarihi ile ilgili olarak diğer bazı noktalara değinelim:

A. Tumanskiy'e göre, Türkmenlerden Salur Kazan adıyla tanınan ve ilk ataları olarak saydıkları, Hazar Denizi'nin güneyinde oturan biri bilinmektedir. Salur Kazan, gökten inip insanları yutan korkunç yılanın başını kesmiştir (Tumanskiy, 1896: 269-271'den aktaran Jirmunskiy, 1961: 620) Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki esas kahramanlar grubunu oluşturan ve özellikle onlar arasında daha çok n kazanan kahramanlar hakkında bize kadar gelmeyen menkıbeler olmalıdır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da, Kazan Bey, Tumanan Kalesi tekfuruna, Dede Korkut Kitabı'nda ayrı Őiirler halinde bulunmayan yararlılıkları ile övünerek bunlardan bahsetmiştir. Bu hikâyedeki bilgilerin fazlalığı, bilinen fakat bize kadar gelmeyen, Kazan Bey'e ait iki hikâyenin varlığını tahmin ettirmektedir; biri yedi başlı ejderle yapılan savaş, diğerisi ise Umman denizi sahilindeki kalenin ele geçirilmesi hakkındadır (Jirmunskiy, 1961: 619-620). Orta Asya kaynakları, Salur Kazan'ın ejderle yaptığı savaşa dair destanların mevcudiyetini teyid etmektedir. A. Tumanskiy'in kaydına göre, Türkmenlerin ilk

ataları olarak saydıkları Salur Kazan, gökten inip insanları yutan korkunç yılanın başını kesmiştir (Tumanskiy, 1896: 269-271'den aktaran Jirmunskiy, 1961: 620). Bu destanın eskiliği Ebûlgazi tarafından da teyid edilmiştir. *Şecere-i Terakime*'de, Korkut'a atfedilen, Salur Kazan'ın Peçenekleri yenmesi şerefine düzenlenen methiyede şöyle demektedir: “*Mavi gökten inip geldi canlı yılan, / İnsanı yutardı gördüğü zaman. / Salur-Kazan başın kesti vermedi aman, / Alplar, Begler, gören var mı Kazan gibi?*” (Kononov, 1958: 71'den aktaran Jirmunskiy, 1961: 620). A. Tumanskiy ve Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in ve sonradan başka araştırmacıların da işaret ettiği, Salur Kazan'ın ejderle, gökten inen yılanla mücadelesinin bir varyantı, 2019 yılında keşfedilen Dede Korkut'un Türkmen Sahra el yazmasında, *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy*'da (Ekici, 2019: 200-204) yer almaktadır. Burada Kazan, benzerleri Türk ve dünya edebiyatlarında da görülen, yedi başlı ejderha ile mücadele etmektedir.

Faruk Sümer'e göre, *Şecere-i Terakime*'de, Korkut Ata'nın Salur Kazan'ın başarılarını ve cömertliğini anlatan, onu öven bir şiirinde, Kazan Bey'in gökten inen ve her gördüğünü yiyen azgın bir yılanı öldürdüğü belirtilmiştir: “*Kök asmandın inib keldi tinli yılan / Her ademni yutar irdi görge zaman / Salur Kazan başın kesti birmede aman / Alplar beğler gören bar mu Kazan kibi*” (*Şecere-i Terakime*: 65-66'dan aktaran Sümer, 1972: 382-383). Dede Korkut'taki bir şiirde de bu yılan öldürme olayına işaret edilmiştir: “*Yidi başlu ejderhaya yetüp vardum / Heybetinden sol gözüm yaşardı / Hey gözüm namert gözüm muhannes gözüm / Bir yilandan ne var ki korhtun didim / Anda dahi erüm, beğim deyu ögünmedim / Ögünenleri hoş görmedim.*” (Gökyay, 1938: 108 ve Ergin, 1958: 237'den aktaran Sümer, 1972: 384).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, bir şiir vardır ki, *Şecere-i Terakime*'de Dede Korkut'un Kazan için söylediği şiirin benzeridir. Kafir kalesinde tutsak olan Kazan, kuyudan çıkarılmış, eline kopuz verilmiş, kafirler kendisine bizi öv deyince, bunun üzerine Kazan soy soylamıştır. Kazan, bu şiirlerden ikincisinde şöyle demiştir: “*Yüksek yüksek kara tağdan taş yuvalansa / Kaba ökçem uyluğum karşı tutan Kazan er idüm / Fir'avun şişler yükleyip yirden çıksa / Kaba ökçem ile perçin kılan Kazan er idüm / Kaba Kaba bigler oğlı gavga kılsa / Kamçı salup tindüren Kazan er idüm / Yüce tağları tuman tursa / Kara pusarik delü kopsa / Kara koçumun kulağı görünmez olsa / Kayrı eren kulağuzsuz yol yanılrsa / Kulağuzsuz yol başaran Kazan er idüm. / Yidi başlu ejderhaya yetüp vardum / Heybetinden sol gözüm yaşardı / Hey gözüm namerd gözüm, muhannet gözüm / Bir yilandan ne var ki korhdun didüm / Anda dahi erem*”

bigem diyü öginmedüm / Öginen erenleri hoş görmedüm” (Ergin, 1986: 118'den aktaran Ercilasun, 1994: 78-79). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, *Şecere-i Terakime*'deki şiirde Kazgurt Dağı'ndan yuvarlanan taşa Kazan'ın karşı durması, buradaki şiirde de vardır. *Şecere-i Terakime*'deki gökten inen ve insanları yutan olağanüstü yılan, burada yedi başlı ejderha olarak geçmektedir. Bu hikâyedeki şiirde Kazan'ın kavga eden beyleri dindirmesi, *Şecere-i Terakime*'deki şiirde geçen “*Kazan kıldı müslümanğa terbiyetler*” mısrasını hatırlatmaktadır. Ancak bu boyda, Kazan'ın yerden çıkan şişleri ökçesi ile perçin kılması ve siste, dumanda, koyunun koçun görünmez olduğu zamanda erlere yol göstermesi, *Şecere-i Terakime*'de yoktur. Fakat, sis, duman motifi ve Kazan'ın buradaki rolü ile ilgili bir iz, *Camiu't-Tevarih*'de mevcuttur (Ercilasun, 1994: 79). Yazıcıoğlu Ali'nin *Tarih-i Al-i Selçuk*'unun baş tarafındaki Oğuzname'de de benzer motifler geçmektedir: “*Karaçığun Çolpan (?) tağından kafir taş uçursa kaba uyluğın dutan ben Kazanıdum-karamı dünli karın (harın?) yağı (yağış?) irse kanlu suya kulağuzluk iden ben Kazanıdum*” (Gökyay, 1973: CLXX; Ercilasun, 1994: 79).

Aslıhan Haznedaroğlu'na göre, *Günbed/Türkmen Sahra* el yazmasının 38-39. sayfalarında yer alan Kazan'ın ad kazandığını anlatan soylama, Kazan'ın destansı kişiliğini oluşturan temel çizgileri vermektedir ve bir anlamda Kazan'ın hikâyesini özetlemektedir. “*Ben*” diliyle ilerleyen bu soylama, hem Dresden yazmasının 11. hikâyesi olan Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da, Kazan'ın kafirlere karşı kopuz çalıp söylediği şiirlerle, hem de *Topkapı Oğuznamesi*'nin 3. sayfasındaki Kazan konulu bölümle paralel anlatılar içermektedir. Bu anlatımların bir karşılığı da *Şecere-i Terakime*'deki manzum parçalarda yer almaktadır. Bu dört metindeki orta bir anlatı, *taş yuvarlanması* olayı olup, bu olay, Kazan'ı tarif eden önemli bir hikâyedir (Haznedaroğlu, 2020: 438). Aslıhan Haznedaroğlu'na göre, Faruk Sümer'in Dede Korkut Hikâyeleri'ni Oğuzlar ile Peçenekler arasındaki tarihi mücadelelerin destanı hatıraları olarak gören görüşünden yola çıkarak, *taş yuvarlama* olayının Peçeneklerle Salurlar arasında bir olay olması uzak bir olasılık değildir. Boylar arası çekişmeler, iktidar mücadeleleri tarihsel bir kayıt olarak efsanelere, destanlara konu olmaktadır ve milletlerin eski hatıraları edebi bir esere dönüşmektedir (Haznedaroğlu, 2020: 452).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban'ın, dağdan, aşığıdaki düşmana sapanla taş atması motifinin, Kazan da dahil olmak üzere birçok destan kahramanına atfedilen, birçok destanda görülen *dağdan taş yuvarlama* motifiyle ilgili olduğunu belirtmiştik ve bu konuyu bir çalışmamızda incelemiştik (Eyüboğlu, 2021: 170-172).

2019 yılında keşfedilen Dede Korkut'un Türkmen Sahra el yazmasında, *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy*'da Kazan'ın adı geçmektedir. Burada Kazan, yedi başlı ejderha ile mücadele etmektedir (Ekici, 2019: 200-204). Dede Korkut'un Türkmenistan varyantında, Gorkutun Gabrı Kazılgı-I Boyu'nda, Çakan Kambağal'ın oğlu Ajdar (Ejder) da ejder öldürmüş, bunun üzerine Korkut Ata ona *Ajdar (Ejder)* adını koymuştu (Erdem, 1998: 501-502, 791). Dede Korkut Kitabı'nda geçen *evren*, büyük yılan, ejderha anlamındadır. Bu sözcük, Türkiye Türkçesinde *ejderha*, Kırgız Türkçesinde *acıdar*, Tatar Türkçesinde *ajdaha*, Türkmen Türkçesinde *ajdar* olarak geçmektedir (Türktaş, 2013: 1101). Yılan Türk Şamanizminde yeraltı ilahı Erlik'le ilgili bir simgedir (İnan, 1972: 40'dan aktaran Çoruhlu, 2015: 201). Ejderha, bütün dünyada Çin mitolojisi ve sanatına ait kabul edilmektedir ve Türk mitolojisi ve sanatında da büyük yer tutmuştur. Çin kaynaklarından Shih-Chi ve Hou-Han'da gök ve yer ibadetlerinden bahsedilirken Hunların bir ejder festivali düzenlediğinden söz edilmiştir. Hsiung-nuların (Hunlar) merkezlerinin Ejder Şehri olarak anılışı da belki eskiden bazı Türk toplulukları arasında ejder kültürünün varlığını ortaya koymaktadır. Hiung-nuların Kan-su'da kurdukları Gu-tzan kentine, yatan ejderin beldesi adı verilmiştir (Çoruhlu, 2015: 172, 213). Gök-Türk döneminden kalma *Kül Tegin Yazıtı*'nın tepesine bir ejderha motifi işlendiği gibi, Uygur Kağanlığı döneminden kalma *Karabalasagun Yazıtı*'nın başlığında da ejder motifi vardır (Taşağıl, 2017: 102, 108). Kimaklar, bazı kaynaklarda *yılan* halkı olarak geçmektedir (Ahincanov, 2009: 122). Böylece Çinlilerin sembolü olarak tanınan ejderha motifinin, tarihi kaynaklarda Türklerde Hunlar (Hiung-nular) tarafından benimsendiği ve eski Türklerde bir kült haline geldiği, Göktürk, Uygur dönemlerinde bu öneminin devam ettiği daha iyi anlaşılmaktadır. Türk mitolojisinde yılanın yeraltı ilahı Erlik'le ilgili olması da onun mitolojik köklerine işaret etmektedir.

Türkmen Sahra el yazmasındaki, sonradan araştırmacılarca *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy*'olarak adlandırılan yeni keşfedilmiş metin, Kazan tipinin tarihi alt tabakası ile ilgili olup, Hunlar dönemine kadar uzanan tarihi ve daha eski mitolojik köklerinin de bir yansımasıdır. Kazan tipi, alt tabakadan gelerek İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun döneminde tarihi-mitolojik olarak şekillenmeye başlamış, Göktürk-Türgiş döneminde Salur Kağan (Salur Kazan) karakteri ile kaynaşmış, Oğuzların Kimek-Kıpçaklarla olan mücadelesi ve sonraki tarihi olayların hatıraları ile de gelişimine devam ederek mevcut görünümüne evrilmiştir. Bu nedenle Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, başkahraman Kazan/Salur Kazan tipinde birçok tarihi-destani-mitolojik-efsanevi tabaka bulunmaktadır.

Kazan adının ve hatıralarının en eski alt tabakası da binlerce yıl öncesine uzanmaktadır. Tarihi süreç içerisinde bu ad ve hatıralar, Göktürk dönemindeki *Kağan* ve Türgiş dönemindeki *Salur Kağan* adları/unvanları ve hatıraları ile karşılıklı etkileşimde bulunarak, kaynaşarak şekillenmiş, böylece Dede Korkut Kitabı'na yansıyan *Kazan* ve *Salur Kazan* adları ve tiplerine evrilmiştir. Bu adın tarihi üst tabakasında, İlhanlılar dönemindeki *Gazan Han*'ın adı ve hatıraları da etkili olmuştur. Nasıl ki, Safevi hükümdarı Şah İsmail (1487-1524)'in adı ve hatıraları, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ve diğer bazı Dede Korkut boylarından öğelerle kaynaşarak, üst tabakada *Şah İsmail Hikâyesi*'ne hayat vermiş ise, Gazan Han (1272-1304)'ın adı ve hatıraları, Dede Korkut'taki *Kazan* ve *Salur Kazan* tiplerinin adı ve hatıralarıyla kaynaşarak, *Kazan* ve *Salur Kazan* tiplerinin mevcut görünümüne evrilmesinde etkili olmuştur. *Bahrü'l-Ensab*'da ve Bayburtlu Osman'ın 3. Murad (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan* adlı eserinde, yaklaşık üç asır önce yaşamış İlhanlı hükümdarı Gazan Han (1272-1304)'ın hatıralarının Dede Korkut'taki *Kazan/Salur Kazan* ile karıştırılması da bunun bir yansımasıdır.

Mehmet Ali Yolcu'ya göre, *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy*'da, tutsak olup bir kuyuya atılan *Kazan Bey*'in kafir beyinin karısına söylediği sözlerdeki betimlemeler, Şamanizm'deki yer altı dünyasının sahibi *Erlık*'i andırmaktadır (Yolcu, 2016: 1551). Mehmet Ali Yolcu'nun bu tespiti dikkat çekicidir. Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece *Deli Dumrul* değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; *Salur Kazan*'ın *Evi Yağmalandığı Boy*'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan *Karacuk oban*'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, *Karacuk oban*'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152). Korkut, Türklerin adı bilinen en eski ve en büyük Kam'ı/Şaman'ı olduğundan, elindeki kutsal kopuzuyla anlattığı öykülerinin Şamanistik ve mitolojik köklerinin olması da son derece doğaldır. Çünkü bu öyküleri anlatan Korkut tipi ve sonraki Kamlar/Şamanlar/Bakşılar, Kamlık/Şamanlık geleneğinden gelmektedir. Zaten ozanlık/aşıklık geleneğinin ve kopuzun/sazın en eski kökleri de Kamlık/Şamanlık geleneğinin kökleri ile kesişmektedir. Ozanlık/aşıklık geleneğinin köklerinde Şamanistik ve mitolojik unsurlar vardır.

Efsanelerde müzik aletlerinin icadının Korkut'a atfedilmesi de bu en eski ortak köklerin bir yansımasıdır. Bu nedenle Dede Korkut'taki hemen hemen her karakterin, az veya çok, tarihin derinliklerine giden Şamanistik ve mitolojik kökleri vardır. Kazan tipi de bunlardan biridir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, Salur Kazan ile ilgili diğer Dede Korkut boylarıyla çelişen bir anlatıdır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, diğer bir Dede Korkut boyunun sonradan Salur Kazan'a uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Birçok araştırmacı buna dikkat çekmiştir. Şimdi buna yer vereceğiz:

Vasiliy Vladimiroviç Barthold, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy arasındaki tutarsızlığa dikkat çekmiş, bunun destanların farklı anlatıcılar tarafından meydana getirilmesinden kaynaklandığını belirtmiştir (Gökyay, 1973: LXXX; Pehlivan, 2016: 1146). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda genç Yigenek, babası Kazılık Koca'yı kurtarıırken; Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda genç Segrek, ağabeyi Egrek'i kurtarıırken; Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda genç Amran (Emren), ordasını gavurların sardığı ağır yaralı olan babası Bekil (Begil)'i kurtarmıştır. Buradaki hikâyelerin birçok motif ve vakaları konu bakımından birbirine yakın olduğu gibi, aynı zamanda Uruz Beğ'e dair hikâye olan Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'a uymaktadırlar (Jirmunskiy, 1961: 617).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda; Uruz, Yegenek ve Segrek'in ilk savaşlarına ait bu üç hikâyede motif ve durumların ortaklığı, konu bakımından yakınlığı, bunların kök bakımından müstakil olduklarını şüphe ile karşılamaya yol açmaktadır. Bu hikâyelerden birinin, daha çok Salur Kazan ve oğlu Uruz'la ilgili olanın, öteki ikisinin ortaya çıkmasında örnek olarak kullanılmış olması mümkündür (Gökyay, 1973: CLXXVI). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un tarihi bir esası yoktur. Bu hikâye, Yegenek (7), Segrek (10) ve Emren (9) hikâyeleri gibi, genç bahadırların hikâyesine benzer destani örneğe uydurulmuştur. Burada orijinal olarak yalnız bahadırın düşman eline tutsak düştükten sonra gösterdiği yiğitlik göze çarpmaktadır. Kahramanın bu tutumu, Özbeklerin Alpamış Destanı'ndaki benzer sahneleri hatırlatmaktadır (Gökyay, 1973: CLXXVIII).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, Salur Kazan'a ait değildir, sonradan ona mal edilmiştir. Çünkü bu boyda Uruz çok

küçük iken Salur Kazan'ı tutsak edip kuyuya atmışlar, o tutsak iken oğlu büyümüş ve annesinin babası olan Bayındır Han'ı kendi babası zannetmiş, yani Kazan'ın babası olduğunu bilmemişti. Oysaki, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da Uruz, Kazan'ın yanında büyümüş, on altı yaşına geldiği halde baş kesip kan dökmediği için babası üzülp ağlamıştı. Salur Kazan'a sonradan mal edilen Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da, Kazan'ın kuyuya atılması, tekürün karısının, kuyudaki Kazan ile konuşması, Bamsı Beyrek'in Türkistan varyantı olan Alpamış Destanı'nı hatırlatmaktadır (Ercilasun, 1994: 78-80). Ahmet Bican Ercilasun, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy arasındaki yakın ilişkiyi, tek bir olayın iki ayrı hikâyeye hayat verdiğini, hikâyelerde sadece şahısların farklı olduğunu, muhtemelen aynı hadisenin, bir hikâyedeki şahıslardan diğer hikâyedeki şahıslara mal edilmiş olduğunu, hatta aynı olayın üçüncü bir hikâyeye, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'na vücut verdiğini dile getirmiştir (Ercilasun, 1998: 14).

İsa Özkan'a göre, Türkmenistan'da sözlü gelenekten tespit edilen *Salur Boyu*, Dede Korkut Kitabı'ndaki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'daki Salur Kazan'ın tutsak düşmesi, Uruz'un babasını tutsaklıktan kurtarması ile ilgilidir. İkinci bölüme kadar hemen hemen aynıdır. Ancak Uruz'un babasını tutsaklıktan kurtarmasıyla ilgili ikinci kısım, destana, Oğuzların Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a gelişleri ve yerleşmeleri sırasındaki maceralarıyla sonradan eklenmiş olmalıdır. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Uruz 16. yaşına kadar babası Kazan Han'ın yanında büyür fakat Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da ise, babası olarak Bayındır Han'ı bilir, sonradan birisinin ikazıyla babasının Kazan Han olduğunu ve çocukluğundan beri de düşman elinde tutsak olduğunu öğrenir. Bu zıtlık aslında ozanın veya bu eserleri tespit eden kişinin olayları ve destanları zaman zaman karıştırmasından doğmuş olabilir. Nitekim Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek, babasının tutsaklığını bir çekişme sırasında Kara Budak'ın bu tür bir ikazından sonra öğrenmiştir (Özkan, 1997: 277-278).

Gürol Pehlivan'a göre, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Uruz, on altı yaşına geldiği halde bir kahramanlık göstermemiş, bu durum Kazan'ı üzmişti. Uruz, bu durumun asıl sorumlusunun kendisi olduğunu söyleyince, Kazan da oğluna hak vererek onunla ava çıkmıştır. Oysaki, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da, Uruz, tutsak düşen Kazan'ın babası olduğunu bilmeden gençlik yaşına girmiş, bu durumu tesadüfen öğrenmiş ve babasını kurtarmaya gitmiştir. Açıkça görüldüğü üzere, iki boy arasında büyük bir tutarsızlık vardır (Pehlivan, 2016: 1146). Kamran Aliyev, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda Segrek

ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'daki Uruz arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir (Aliyev, 2018: 86-87). Salur Kazan'ın dayısı Aruz Koca, Kazan Han'la ilgili boylardan; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, İ Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy'da görülürken Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da ise hiç görülmemektedir (Aliyev, 2018: 137-139). Aslında bu durum da Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un sonradan Salur Kazan'a uyarlanmasıyla ilgili olabilir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy arasındaki tutarsızlığa birçok araştırmacı gibi biz de dikkat çekmiştik (Eyüboğlu, 2019: 405, 445). Tarihi süreç içerisinde toplumda yaşanan değişmeler destanları da etkilemiş, destanların alt tabakası ile üst tabakası arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış, bu değişimler tiplere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2021b: 90). Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da, *Salur Kazan* adı başlıktan başka hiçbir yerde görülmez; onun yerine *Kazan*, *Han Kazan*, *Kazan Big* gibi başka adlar yer alır. Hikâyede, 2 defa *Han Kazan*, 4 defa *Kazan Big*, 74 defa *Kazan* geçmektedir. Bu hikâyede, Uruz'un adı, 13 defa geçerken, bir yerde *Alp Uruz* olarak da geçmektedir (Sakaoğlu, 1998: 24-25). Aslında bu durum hikâyenin sonradan Salur Kazan'a uyarlanmasının bir sonucudur. Nitekim bu hikâyede geçen Kazan adı da bir taraftan *Kaz* köküyle, bir taraftan ise *Kağan* unvanıyla ilgili olmalıdır. Burada adı geçen Uruz (Alp Uruz) ise, eski bir destan geleneğinden geldiği anlaşılan ve *Oğuz Kağan Destanı*'nda da adı geçen Uruz/Aruz olabilir ki, Milattan Önceki devirlerin bir hatırasıdır. Bilindiği gibi Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın oğlu Uruz, henüz savaş konusunda tecrübesizdi ve babası Salur Kazan'dan savaşmayı öğreniyordu (Eyüboğlu, 2019: 436).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy, özellikle Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve/veya Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Kazan'a bir uyarlamasıdır. Kazan ve Kazılık adlarının kökünde *Kaz* sözcüğü'nün bulunması da bununla ilgili olmalıdır. Bu hikâyedeki bazı kısımlar, Salur Kazan çevresinde ortaya çıkan diğer hikâyelerle çelişmektedir. Büyük olasılıkla bu boylar, zaman içerisinde farklı Oğuz boyları ve ozanlar tarafından taşınmış, hikâyeler zamanla işlenerek oldukça değişmiş, bu nedenle de bir süre sonra farklı boylar haline gelerek aktarılmışlardır (Eyüboğlu, 2019: 436). Tıpkı *Bamsı Beyrek-Alpamış-Kozı Körpeş Bayan Sulu* destanları gibi. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da, destanın başında, birçok boyda görülen Bayındır Han veya Salur Kazan'ın çadırının tasviri de yer almamaktadır ki, bu durum da bunun bir yansımasıdır. *Hikâyet-i*

Oğuzname-i Kazan Beg ve gayri adını taşıyan Vatikan nüshasında bu destanın yer almamasının nedeni de aynı olabilir.

2) Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun Tabakası

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un da İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır.

Tıpkı Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda olduğu gibi, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'daki *İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun Tabakası* ile *En Eski Devirler Tabakası* i içe geçmiştir. Bu nedenle bir önceki tabakada belirttiğimiz bazı değerlendirmeler bu tabakaya da ait olabilir. Bunu dikkate almak gerekir. Gelecekte tarihin erken devirleriyle ilgili yeni kaynaklar bulunduğa, yeni araştırmalar ve keşifler yapıldıkça, bu tabakaların sınırları daha kesin bir şekilde belirlenebilir.

3) Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Süleyman Eliyarlı'ya göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da Kazan Han, "*Azıvay kurt enügi erkeğinde bir köküm var*" demektedir ki, aynı Gök-Türk kağanları gibi, kendisini ulu ana kurtun halefi sayıyordu. Gök-Türk kağanları da bu inançla kendilerini dünya milletlerine "*Bri oğulları*" olarak tanıtmaya çalışıyorlardı. Kurt, eski Türk mitlerinde, panteonunda ve genellikle tarihte bir kutsal totem varlık olarak en yüce unvanla anılmaktadır (Eliyarlı, 2004: 33-35).

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 39), Fuad Köprölü (Köprölü, 1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971: 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972: X, 24-25; Sümer, 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002: 32; Ercilasun, 2015: 17), Ahmet Taşağıl (Taşağıl, 2013: 42; Taşağıl, 2015: 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998: 85-86; Salman, 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha birçok araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisinde-dirler. Biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Fuad Köprölü'ye göre, Türgiş Devleti'nin yıkılmasından sonra iki Türk zümresi meydana gelmişti; Yedisu vilayetinin bütünü ve Seyhun'un doğusunu Karluklar ele geçirerek 766'da Türgişlerin merkezini elde etmişlerdi. Seyhun'un aşağı tarafını ise Oğuzlar elde etmişlerdi ki, bunlar Sou-lou Kağan'ın ölümünden sonra öteye

beriyeye dağılmış olan Batı Türkleriydi. 9. Yüzyıldaki olaylara katılanlar bunlar olup, bunları Doğu Türkistan Dokuzoğuzları ile karıştırmamak gerekir (Köprülü, 1976: 13-14). Faruk Sümer'e göre, Oğuz Yabgularının Batı Göktürk kağanlarının yabgu ailesine mensup oldukları söylenebilir. Oğuz Eli'nin Batı Göktürklerine mensup olduğu ve Batı Göktürk Kağanlığı'nın sona ermesi üzerine Batı Göktürklerini Oğuzların temsil ettiği anlaşılmaktadır (Sümer, 2007: 325). Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, bugün Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan Oğuz unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle Oğuzların destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanlı/Kangar*, *Usun/Vusun* boyları arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Ahmet Bican Ercilasun, birçok önemli çalışmasında Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu önemli tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273). Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'ta Kazan ve Salur Kazan olarak iki farklı tip bulunduğunu, bu iki farklı tipin tarihi süreç içerisinde kaynaşarak Salur Kazan/Kazan adıyla tek bir tip haline geldiğini belirtmiştik: *Salur Kazan*'ın adında bulunan *Kazan* adının, *Kaz* kökünü ve *Kazılık*'ı düşündüğümüzde, Milattan Önceki dönemlerden gelen bir tarihi alt tabakası olduğu açıktır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun benzerliği de dikkat çekicidir. Bu bakımdan Milattan Önceki dönemlerden gelen tarihi bir alt tabakası olan *Kazan* adının, 7.-8. yüzyıllarda yaşamış tarihi bir kişi olan Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın

adı ve hatıraları ile kaynaştığı, yüzyıllarca süren dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sonucu tek bir kişi olarak algılanmaya başladığını ve bu şekilde destanlara ve rivayetlere yansıdığını söyleyebiliriz. Büyük olasılıkla en alt tabakadaki *Kazan*, İskit/Saka ve Kangar/Kanglılar ile ilgilidir. *Salur Kazan*, kaynağını bir tarihi şahsiyetten, Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'dan almakla birlikte, birçok destanda sadece *Kazan* veya *Kazan Beğ/Kazan Han* adlarıyla görülen *Kazan* ise ayrı ayrı birkaç Türk hükümdarının hatırasını taşımaktadır; çünkü *Kazan*, *Kağan* anlamındadır, yani eski Türk hükümdar unvanının bozulmuş şeklidir, ancak tarihi süreç içerisinde, kuşaklar boyu aktarımda, aynı kişi gibi algılandıklarından dolayı hatıraları birbirine karışmıştır. Zaten Korkut Ata'nın oldukça uzun bir ömür yaşadığı ve çok sayıda Türk hükümdarı dönemini gördüğü ve destanların halk hafızasında yüzlerce yıl boyunca işlendiği, destan mantığı gereği birçok yeni kahramanın hatıralarının eski kahramanların hatıralarına dahil olduğu bilinmektedir ki, Dede Korkut'taki birçok kahramanda, birçok Türk hükümdarının hatıralarının bulunması oldukça doğaldır. *Salur Kazan* (Su-lu Kağan)'ın hatırası daha baskın çıktığından, diğer hükümdarların hatıraları da onun adı etrafında toplanmış, daireleşmiştir (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

Salur Kazan adı aslında bir unvan olup “*Salurlar'ın Kağanı*” demektir. Tarihi süreç içerisinde bu unvan bir kişi adı haline gelmiş, birçok Türk hükümdarının hatırası bu ad etrafında daireleşmiştir. Bu nedenle *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey*'in *Tutsak Olduğu Boy*'daki *Kazan* ile *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy*'daki *Kazan*, hikâyelerdeki birbiriyle zıt durum ve çelişkilerden de anlaşılacağı üzere, iki ayrı *Kazan (Kağan)*'dırlar. Bu *Kazan*'lardan en eskisi, *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy*'daki *Kazan* olup, *Kaz-* kökünden gelen adı da, tıpkı *Kazılık Koca* ve *Afrasyab*'ın kızı *Kaz* adları gibi, Milattan Önceki dönemlerin bir hatırası, bir kalıntısıdır. *Salur Kazan*'ın *Evi Yağmalandığı Boy*, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey*'in *Tutsak Olduğu Boy* ve *İç Oğuz Dış Oğuz Ası Olup Beyrek Öldüğü Boy*'daki *Kazan* ise Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın hatırasıdır (Eyüboğlu, 2019: 445).

4) Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Avelbek Konıratbayev'e göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, başlangıçta Sirderya bölgesinde teşekkül etmiş olup, *Tırabuzan* ve *Tumanyan* (*Toman*) gibi kent adları destana sonraları eklenmiştir (Konıratbayev, 2000: 167).

Muammer Kemaloğlu, Kazan Han'ın tarihi kimliğini Kazak Han/Qazax Xan olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 119). Muammer Kemaloğlu'na göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da yer bulan söz konusu gazalar, Salur Kazan/Kazak Han'ın 18-19 yaşlarına karşılık gelen 1048 (İbrahim Yınal ile) ve 24-25 yaşlarına karşılık gelen 1054 (Sultan Tuğrul Bey ile) yıllarındaki Kafkasya ve Rum (Anadolu) gazalarıdır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Kazan/Kazak Han'ın tutsaklıktan kurtarılması, Sultan Melikşah'ın 1078 yılı ilkbaharında çıktığı, 2. Kafkasya Seferi sırasında gerçekleşmiştir. Sultan Melikşah'ın, tarihi kaynaklarda pek fazla yer bulamadığı görülen bu seferinin, Dede Korkut'ta ise daha büyük bir çarpışmayı işaret ettiği görülmektedir (Kemaloğlu, 2019: 93, 101). Muammer Kemaloğlu'na göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Kazan (Kazak) Han'ın 1077 sonbaharında başlayan ve 1078 ilkbaharında son bulan tutsaklığının, altı-yedi ay kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'dan, Kazan/Kazak Han'ın gördüğü ve tutsak olarak kaldığı kalenin, destanda yazılan Tomanın Kalesi veya Topkapı *Oğuznamesi*'ndeki Hançerkid Kalesi olmayıp, 1077 yılı savaşının yapıldığı meydanın üst kısmında yer alan, *Partskhisi Kalesi*'dir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, destana konu yapılan tarihi olayların yaşandığı yıllarda, tarihi kimlikleri belirlenen destan kahramanlarının içerisinde buldukları Oğuz-eli; Sultan Melikşah'ın 1075 yılı sonlarında gerçekleşen I. Kafkasya Seferi sonrası, Oğuz'un yeni sınırı yapılan Gence'nin batısında yerleşik olup, Oğuz'un yeni ucu olarak tahkim edilen kale-kent *Şemkir*'dir (Kemaloğlu, 2019: 102).

5) Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Walter Ruben, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un çok eski olduğunu, Kara-Kırgızlar'daki Joloi Kan adlı 5320 beyitlik büyük destanla karşılaştırarak göstermiştir. Walter Ruben'e göre, Türklerde çok eski bir baba-oğul hikâyesi vardı, bu hikâyeden bize zengin, epik, sözlü Kırgız, mensur ve yazılı Anadolu rivayeti kalmıştır (Ruben, 1944: 268 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: XLIII). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'deki Salur Kazan için söylenen methiye, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki methiyeye çok benzemektedir. Hatta bazı yerlerde Dede Korkut Kitabı ile aynıdır. Büyük olasılıkla bu Oğuzname'nin müellifi ilgili yeri, yazılı veya sözlü aynı,

müşterek kaynaklardan almıştır (Jirmunskiy, 1997: 80). Fuzuli Bayat'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da, Salur Kazan'ın "İt kibi güv güv iden Çerkez hırslı" cümlesinden anlaşıldığına göre, o, yerleşik yaşam süren Çerkeslerin elinde tutsaktır (Bayat, 2016: 135).

Şakir İbrayev'e göre, Salur Kazan ile ilgili hikâyelerde kompozisyon bakımından bir tutarsızlık vardır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın oğlu Uruz, Oğuz beyleri ava giderken ülkeye göz kulak olmak için tek başına obada kalmış, yani Uruz, yiğit olmuş, olgunlaşmış bir er'dir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da ise, Uruz, henüz olgunlaşmamış, genç bir çocuktur. Bu yüzden Kazan Bey, ona savaş ve avcılık sanatını öğretmek için onu ava götürmektedir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da ise, Kazan Bey düşman eline tutsak düştüğünde, Uruz daha beşikteki çocuktur, daha sonra olgunlaşp er olduğunda babasının durumunu öğrenip, onu kurtarmak için sefere çıkmaktadır. Aslında bu olayların yerleşimi tam tersine olmalıdır (İbrayev, 2000: 28).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un *Salır Gazanın Kamalmakı* adlı Türkmenistan varyantının olması, ayrıca diğer rivayet ve destanlar ile benzerlikleri, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un Türkmenistan'da *Salır Gazanın Kamalmakı* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161).

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır: Ali Duymaz'a göre, Türkmen varyantında, Salur Kazan hakkındaki *Salır* rivayeti, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'la benzerlik göstermektedir. Ancak Kazan Alp'ı oğlu Uruz'un kurtarışı epizodu yoktur, Kazan kendi kendine kurtulmuştur. Hikâyenin başında Salır'ın açları doyuran, çıplakları giydiren, misafir sever bir koçyiğit olduğü ifade edilirken alplığı ve savaşçılığı da vurgulanmaktadır. Salur Kazan'ın tutsak olduğü zindanda gündüzleri yatıp geceleri türkü okuduğu ve hoş avazlı bir sazende olduğü ifade edilmiştir (Duymaz, 1997: 27). İsa Özkan'a göre, Türkmenistan'da sözlü gelenekten tespit edilen *Salır Boyu*, Dede Korkut Kitabı'ndaki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'daki Salur Kazan'ın tutsak düşmesi, Uruz'un babasını tutsaklıktan kurtarması ile ilgili olup, ikinci bölüme kadar hemen hemen aynıdır. Ancak Uruz'un babasını tutsaklıktan kurtarmasıyla ilgili ikinci kısım, destana, Oğuzların Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a

gelişleri ve yerleşmeleri sırasındaki maceralarıyla sonradan eklenmiş olmalıdır (Özkan, 1997: 277-278).

Salır Gazan Hakkında (Rövyat)'da (Erdem, 1998: 530-534), aslen Türkiye'den olan Salır Gazan güçlü bir pahlivanmış. Semerkant emiri ise Gacar boyundan olması gerektiği söylenen İtemen imiş. İtemen, Salır Gazan'dan haraç almak istemiş. Bunun üzerine İtemen'in üzerine yürüyen Salır Gazan, yolda Sahrayı Türkmenlerine uğramış. Onlar da Salır Gazan'ı yanlarında tutmak için güzel bir kızla evlendirmişler. Burada yedi yıl kalan Salır Gazan'ın ikisi oğul (Salır ile Sarı), ikisi kız (Sıray ile Gülsire) dört çocuğu olmuş. Salır Gazan, yedi yıldan sonra yine yola çıkmış. Yolunun geçtiği Balh vilayetinin Iqbal Patışa adlı şahının hem güzel hem de güçlü kızı varmış ki, kızı almak isteyip sınanan çok kişi bunu başaramamış. Bunu duyan Salır Gazan, kız ile güç sınamak için ona haber göndermiş. Sonunda Salır Gazan bu kızla evlenmiş ve on iki yıl birlikte yaşamışlar, bir oğulları (Tekye Muhammet), bir kızları (Gülsüm) olmuş. Yoluna devam eden Salır Gazan, Samarkand'a gelmiş ve haberini İtemen'e göndermiş. İtemen, Salır Gazan'ı gücünü göstermesi için şart olarak havuza sokunca, hava soğuk bir kış vakti olduğu için havuz suyu donmuş ve İtemen, Salır Gazan'ın başını kesmiş. Aradan yıllar geçtikten sonra Salır Gazan'ın oğlu Tekye Muhammet güçlü bir pahlivan olmuş. Bir gün arkadaşları ile oynarken tartışınca, oğlan, Tekye Muhammet'e babası belli olmadığını söylemiş. Tekye Muhammet, annesinden babasının, Samarkand'da İtemen'in üstüne gidip geri gelmediğini öğrenmiş. Bunun üzerine Samarkand Hanlığı'na İtemen'e doğru yola çıkmış. Çöl içinden Sahrayı Türkmenlerin mekanına uğramış ve burada büyümüş kardeşleriyle görüşmüş. İki kardeş Tekye Muhammet ile Sarı, İtemen'i öldürmüşler, babalarının cesedini bulmuşlar. Yolda Buhara'yı almışlar. Sarı'nın evine gelip toy düzenlemişler. Tekye Muhammet ile Sarı birleşmiş, atalarının cesedini Tekye Muhammet'in anasının yanına alıp gitmişler, onu defnetmişler. Burasının Balh olması gerektiği belirtilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 416-417). Bu rivayetin Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok boyla benzerlikleri vardır.

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın bir oğul olduktan sonraki bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır. Buradan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Anadolu-Azerbaycan varyantında, tarihin derinliklerinden gelen büyük *Oğuzname*, tarihi süreç içerisinde

birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki boyu (on iki Oğuzname'yi) meydana getirirken ve Türkmen varyantında da birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı ile paralel boyları meydana getirirken (Türkmen Halk Nüshası), Türkmen varyantında, büyük Oğuzname'nin bölünmeyen veya daha az bölünen bazı kısımları, birçok Dede Korkut boyunu bir arada içerecek Şekilde, rivayet Şeklinde yaŐamaya devam etmektedir. Bu nedenle bu rivayetlerde birçok Dede Korkut boyu bir arada bulunmaktadır. Ayrıca belirtebiliriz ki, ozandan ozana taŐınan Dede Korkut Kitabı'ndaki ve Türkmen varyantında Türkmen Halk Nüshası'ndaki boylar büyük oranda destan özelliklerini korumuŐ, ancak halk ağzında dilden dile taŐınan Dede Korkut boyları ise daha çok deđiŐime maruz kaldığından rivayet haline gelmişlerdir.

Ersarının DreyiŐi Ya da Salurın ldriliŐi'nde (Erdem, 1998: 550-551), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki tane oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu ldrdklerinden bahsedilmiŐ, daha sonra ise Tekeli ve Sarı'nın babalarının intikamını almaya bir kalenin oraya gittiğinden, sonra onların soylarından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418). Bu rivayet Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, UŞun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un bir varyantıdır.

Mehmet Aa'ya göre, Altay Türklerinin destanlarından *Kan Őentey*, Dede Korkut'taki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy ile büyük benzerlikler göstermektedir (Aa, 2003: 71).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a glerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da *Parasarun Bayburd Hisarı* (Gökyay, 1973: 141) olarak geçen yer adı Orta Asya'dadır. Türkler'in Anadolu'ya geldikleri büyük Oğuz-Selçuklu gi ve sonrasında Bayburt Kalesi hep Türkler'in hakimiyetinde kalmıştır. Oysaki Dede Korkut'ta Bayburt Kalesi, bir düşman kalesi olarak geçmektedir. Bu çeliŐkili durum Dede Korkut'ta adı geçen Bayburt Kalesi'nin aslında bu kale olmadığını, isim benzerliğinden dolayı bu Şekilde mahallileŐtiđini, destanda adı geçen kalenin prototipinin tarihi köklerinin Orta Asya ile ilgili olduğunu göstermektedir. Dede Korkut Kitabı'nda, Beyrek için "*Parasarun Bayburt hisarından, parlayup, uçan*" denilirken, Topkapı Sarayı'ndaki daha eski Őeklini yansıtan *Oğuzname*'de (Ögel, 1994: 115) ise, Beg Beyrek için "*Ban hisarından*

parlayup uçan” denilmektedir. Yani, Dede Korkut Kitabı’ndaki *Bayburt Hisarı*, Topkapı Sarayı’ndaki *Oğuzname*’de *Ban Hisarı* olarak geçmektedir ki, bu yer adının eski şeklinin bir yansıması olmalıdır.

Burada adı geçen *Parasar/Porasan* sözcüğü, “*Pars (Bars) Han*”, yani “*Pars (Fars) Hanı*” demektir ve İran hükümdarı kastedilmektedir. Bilindiği gibi eski Türkçe’de “*f*” harfi bulunmuyordu ki, bu nedenle de “*Fars*”a “*Pars*” denilmiştir. Orta Asya’daki Gök-Türkler ile İran’daki Sasaniler arasındaki ilişkilerin tarihi bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2019: 386). Dolayısıyla *Fars (Pars) Hanı*’nın bu kalesi de eski İran topraklarında, özellikle Orta Asya’ya yakın *Horasan* civarında olmalıdır. Bilindiği gibi, sonraki dönemlerde *Horasan* adı, Batı Türkistan’ın Arap yönetiminde olan bölgesini ifade etmek için genel bir ad olarak kullanılmıştı. İlginçtir ki, *Parasar* sözcüğü ile İran’daki *Horasan* arasında da büyük bir benzerlik vardır ki, eski Türkçe’de “*h*” harfi de olmadığı için, *Horasan, Parasar*’a dönüşmüş de olabilir. Bu adın en alt tabakasında ise antik dönemdeki Perslere bir gönderme yapan *Pers Hanı* ifadesi bulunuyor olabilir. Tarihi süreç içerisinde sonraki dönemlerdeki gelişmelerden de etkilenerek *Pers Han* adı *Pars Han* ve *Porasan* sözcüklerine dönüşmüş olabilir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı’nda *Kara Dağ*’ın/*Kara Dağlar*’ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı’nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Böri’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut’ta adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya’da, Sir Derya boylarında uzanan *Karadağlar (Karataş)*’dır: Kaşgarlı Mahmud’un Oğuz şehri olarak belirttiği *Karaçuk*, esere göre hem Fârâb kentinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*’nin özetini verdiği *Dürerü’t-Tican ve Gurerü Tevarihî’z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*’daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Günümüzde Kazakistan’da Sir Derya’ya paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut’taki “*karşı yatan Kara dağ*” yahut *Karacuk Dağ*’dır (Togan’dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut’ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar’ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972: 384). Kazakistan’da Sir Derya’ya paralel bir şekilde

uzanan *Karatav/Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karaçuk*'dur (Eyüboğlu, 2019: 430).

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da *Trabuzan*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 338). Bu yer adı, Türkmen varyantında Törelı Beğ (Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu)'de ise *Tarabozan* olarak geçmektedir (Erdem, 1998: 812). Akkoyunluların ve Karakoyunluların Trabzon Rum Devleti ile olan ilişkileri, Dede Korkut'un üst tarihi-coğrafyasına yansımıştır. Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen *Trabuzan*, Türkmen varyantında adı geçen *Tarabozan*, Oğuzların anayurdu Orta Asya'dadır. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu (Törelı Beğ Boyu)'nun alt tabakasının Milattan Önce Sir Derya bölgesinde devlet kuran Kanlılar/Kangarlar ile ilgili olduğunu söylemiştik (Eyüboğlu, 2019: 344-360) ki, buradaki *Trabuzan/Tarabozan*, aslında *Kengeres/Kangaras/Kengü Tarban* bölgesiyle ilgilidir.

6) Üst Tabaka

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Arkeolojik buluntular, yerli ve yabancı tarihi kaynaklar, birçok araştırma ve incelemeler eski Türklerin inanışları konusunda bilgiler vermişlerdir. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükan (Yörükan, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar oruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak belirtmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptiler.

Eski Türklerin ve atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve bugün bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay

gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

Sonuç

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka *En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, *Göktürk-Türgiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır.

Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmiş olan *Sümerler*, *Kutlar*, *Kaslar* gibi kavimler eski Türklerle ilişkilidir. M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yıllarında Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin güney bölgesine göç ederek burada yayılan ve Mezopotamya'da hakimiyet kuran *Kutlar* ve *Kuzlar/Kaslar/Kazlar* tarihteki en eski Türk toplulukları arasında yer almaktadırlar. Tarihin erken devirlerinde *Guz/Kuz/Kaz* kavim adının Türklerle ilişkilendirilmesi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. *Guz* ile *Oğuz* adı aynı kökten gelmektedir. *Guz/Kuz/Kaz* adının ve hatıralarının tarihi süreç içerisinde *İskitler/Sakalar* ve *Oğuzlarda*, çeşitli *Türk* topluluklarında devam ettiği görülmektedir.

Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dır. Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve "*Kazların Hanı*" anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür. *Oğuz Han*, yani en eski söylenişle *Guz/Kuz Han* adı ise "*Oğuzların Hanı*", yani en eski söylenişle "*Guzların/Kuzların Hanı*" demektir. *Kazlar* ile *Kuzlar* aynı topluluktur. *Kaz Han* (Kazan) ile *Kuz Han* (Oğuz Han) aynı adın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Tarihi süreç içerisinde *Kazlar*; *Kazlar* ve *Kuzlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kazlar*'dan zamanla *Kazarlar* (*Hazarlar*), *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar/Ogurlar* ortaya çıkmıştır. *Kaz Han* adı ve destanı (Oğuzname) da *Kaz Han/Kazan* ve *Kuz Han/Oğuz Han* olarak iki farklı varyant haline gelmiştir. Daha sonraki süreçte ise *Kuzlar*; *Kuzlar/Guzlar/Oguzlar* ve *Kurlar/Gurlar/Ogurlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar*, *Kurlar*'dan zamanla *Ogurlar* (Bulgarlar/Tatarlar) ortaya çıkmıştır. Bu ayrım, Türkçe'de de "*r ve z'li ayrım*" olarak bilinmektedir. *Oğuzname*'deki *Oğuz Han* (*Kuz Han*)'ın ailesi Türk tarihindeki *Kaz-Kuz-Kur* (*Kazar-Oguz-Ogur*) arasındaki ilişkiyi de açıklamaktadır.

Dede Korkut'taki Kazan tipi, alt tabakadan gelerek İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun döneminde tarihi-mitolojik olarak Şekillenmeye başlamış, Göktürk-Türgiş döneminde Salur Kağan (Salur Kazan) karakteri ile kaynaşmış, Oğuzların Kimek-Kıpcaklarla olan mücadelesi ve sonraki tarihi olayların hatıraları ile de gelişimine devam ederek mevcut görünümüne evrilmiştir. Bu nedenle Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, başkahraman Kazan/Salur Kazan tipinde birçok tarihi-destani-mitolojik-efsanevi tabaka bulunmaktadır. Diğer Dede Korkut boyları ile çelişen ve Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu ile ortak kökleri olan Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'daki Kazan, bu Milattan nceki dönemlere uzanan alt tabakadaki Kazan tipi ile ilgilidir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy, Salur Kazan ile ilgili diğer Dede Korkut boylarıyla çelişen bir anlatı olup diğer bir Dede Korkut boyunun sonradan Salur Kazan'a uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy, zellikle UŞun Koca Oğlu Segrek Boyu ve/veya Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'nun Kazan'a bir uyarlamasıdır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'daki *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası* ile *En Eski Devirler Tabakası* i içe geçmiştir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un *Salur Gazanın Kamalmakı* adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, ayrıca diğer rivayet ve destanlar ile benzerlikleri, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Kaynakça

AÇA, Mehmet (2003), "Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları", *Milli Folklor*, S. 58, s. 67-75.

AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2015), *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.

AHİNCANOV, Sercan M. (2009), *Kıpçaklar - Türk Halklarının Katalizör Boyu*. İstanbul: Selenge Yayınları.

AHMETBEYOĞLU, Ali (2007), "Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 13 (Bahar 2007), s. 35-42.

ALİYEV, Kamran (2018), *Açık Kitap: Dede Korkut*. Akt. Rabia Işık. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ARİSTOV, Nikolay Aleksandroviç (2014), *Türk Halklarının Etnik Yapısı*. İstanbul: Selenge Yayınları.

AYDOĞDU, Betül (2006), "Şan Kızı Destanı Hakkında Bir Değerlendirme", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 257-268.

BALKAN, Kemal (1990), "Eski Önasya'da Kut (Veya Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik", *Erdem*, 6 (16), s. 1-64.

BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (2004), *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.

BAYAT, Fuzuli (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2016), *Mitten Tarihe, Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BEYDİLİ, Celal (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan. Ankara: Yurt Kitap Yayın.

BORATAV, Pertev Naili (2012), *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

BUDAGOV, B. E. (1994), *Türk Uluslarının Yer Yaddaşı*. Bakü: Elm.

ÇORUHLU, Yaşar. (2015), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

DEMİR, Necati (2017), *Ulu Han Ata Bitigi - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DERMAN, Ayşegül ve ASLAN, Zeynep (2016), “Çevre Eğitimi İçin Kültürel Bir Bakış Açısı: Dede Korkut Hikâyeleri”. *Turkish Studies*, Volume 11/14, s. 201-220.

DURMUŞ, İlhami (2017), *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

DURMUŞ, İlhami (2018), “Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (17 Ek), s. 177-200.

DUYMAZ, Ali (1996), “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpı: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.

DUYMAZ, Ali (1997), *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

EKİCİ, Metin (2019), *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ELİYARLI, Süleyman (2004), “Dede Korkut Kitabı ve Türk Türeyiş Efsanesi”, II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/II, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 33-36.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1994), “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1998), “Deli Dumrul İle Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, *Millî Folklor*, S. 37, s. 13-16.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000), “Dede Korkut'taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları, s. 157-160.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2002), “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2015), “Oğuz Adının Etimolojisi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 15-20.

ERDEM, Melek (1998), *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ERDEM, Melek (2005), “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.

ERGİN, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

ERGİN, Muharrem (2017), *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

EYÜBOĞLU, Dursun Can (2019), *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

EYÜBOĞLU, Dursun Can (2021), Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.

EYÜBOĞLU, Dursun Can (2021b), Dede Korkut'taki Boğazca Fatma. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 90-116.

EYÜBOĞLU, Dursun Can (2022), Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.

GOLDEN, Peter Benjamin (2012), *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

GUMİLEV, Lev Nikolayeviç. (2011), *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.

HATİBOĞLU, Vecihe (1979), “Türk Tarihinin Başlangıcı”, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 29-52.

HAZNEDAROĞLU, Aslıhan (2020), "Salur Kazan Ve Yuvarlanan Taş Anlatısı Hakkında", *Journal Of Old Turkic Studies*, C. 4, S. 2, s. 437-468.

İBRAYEV, Şâkir (2000), "Ebedî Miras", akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları, s. 15-43.

İBRAYEV, Şâkir (2000b), "Korkut ve Şamanizm", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları, s. 197-281.

İNAN, Abdülkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İNAN, Abdülkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İSLAMZADE, Atif (2011), "Epik Gelenekte Salur Kazan Karakteri Salur'un Kendi Rolünde", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Azerbaycan Özel Sayısı)*, S. 2011/1, s. 112-119.

İSMAGULOV, Orazak (2007), "Kazak Halkının Etnik Yapısı", *Kazakistan Tarihi: Makaleler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 35-44.

JİRMUNSKİY, Viktor Maksimoviç (1961), "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği", çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.

JİRMUNSKİY, Viktor Maksimoviç (1997), "Dede Korkut Kitabına Girmeyen Hikâyeler", çev. C. Kanaşayeva, *Millî Folklor*, S. 36, s. 77-81.

KAFESOĞLU, İbrahim (2012), *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KAŞGARLI MAHMUD (2005), *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KEMALOĞLU, Muammer. (2019), *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*, Ankara: Raf Kitabevi.

KOÇ, Dinçer (2010), *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KONIRATBAYEV, Avelbek (2000), “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları, s. 147-182.

KÖPRÜLÜ, Fuat (1976), *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

KRAMER, Samuel Noah (2002), *Sümerler (Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri)*, Çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

LANDSBERGER, Benno (1943), “Sümerler”, Çev. Mebrure Osman Tosun, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 5, s. 89-102.

MEMİŞ, Ekrem (2002), “Ortadoğu’da Türklerin Varlığı Tartışmaları”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 435-450.

ÖGEL, Bahaeddin (1971), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 1. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ÖGEL, Bahaeddin (1994), “Dede Korkut Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.

ÖZKAN, İsa (1997), “Türkmenistan’dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 263-314.

PEHLİVAN, Gürol (2016), “Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshasında Niçin Altı Destan Vardır?”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 3. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi, s. 1141-1152.

RADLOFF, Wilhelm (1956), *Sibirya’dan II (Aus Sibirien)*, Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.

RADLOFF, Wilhelm (2012), “Şamanlık”, *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, s. 13-103.

ROUX, Jean-Paul. (2011), *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

ROUX, Jean-Paul (2013), *Türklerin Tarihi / Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

SAKAOĞLU, Saim (1998), "Dedem Korkut'a ve Kitabına Dair", *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 5-26.

SALMAN, Hüseyin (1998), *Trđiřler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

SALMAN, Hüseyin (2002), "Trđiřler", *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal iek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 412-420.

SÜMER, Faruk (1959), "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

SÜMER, Faruk (1972), *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

SÜMER, Faruk (2007), "Oğuzlar", *TDV İslm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.

ŞEŞEN, Ramazan (2017), *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk lkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

TAŞAĞIL, Ahmet (2013), *Kök Tengri'nin çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslm ncesi Türk Tarihi)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

TAŞAĞIL, Ahmet (2015), "Oğuzların Tarih Sahnesine ıkışı Hakkında", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 21-30.

TAŞAĞIL, Ahmet. (2017), *Gkbr'nn İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.

TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

TOGAN, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

TÜRKTAŞ, M. Metin. (2013), "Dede Korkut Hikyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları", *nder Göçgün'e*

Armağan Cilt: 2, Ed. Mithat Aydın, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, s. 1093-1102.

UYDU YÜCEL, Mualla (2015), “Karadeniz’in Kuzeyinde Oğuz-Guz-Uzlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 385-404.

YOLCU, Mehmet Ali (2016), “İnancın Meşrulaştırılması Bağlamında Dede Korkut’ta Kültürel Geçiş”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 3. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi, s. 1547-1552.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2014), *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.